

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Διπλωματική εργασία με θέμα:

**«Η Αναθεώρηση του Συντάγματος σύμφωνα με το
άρθρο 110 αυτού»**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΑΝΘΟΥΛΑ ΤΣΑΚΥΡΗ

ΑΘΗΝΑ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
A) ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	5
i) Διακρίσεις του Συντάγματος.....	8
ii) Οι λειτουργίες του Συντάγματος.....	12
B) Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.....	13
Γ) ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ.....	17
Δ) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΠΡΟΪΣΧΥΣΑΝΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ.....	21
Ε) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΕ ΑΛΛΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ.....	25
ΣΤ) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.....	26
Ι) Η ιστορική εξέλιξη του ισχύοντος Συντάγματος.....	26
ΙΙ) Η αναθεώρηση σύμφωνα με το άρθρο 110 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008.....	27
ΙΙΙ) Ερμηνεία των ουσιαστικών ορίων της συνταγματικής αναθεώρησης.....	33
ΙV) Ερμηνεία των διαδικαστικών ορίων της συνταγματικής αναθεώρησης.....	38
V) Σιωπηρά όρια της αναθεώρησης.....	40
VI) Ο αναθεωρητικός χαρακτήρας του άρθρου 28 του Συντάγματος.....	43

Επίλογος.....	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	49

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί διπλωματική εργασία, πραγματοποιείται στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Νομικός Πολιτισμός» του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Πάντειου Πανεπιστημίου και πραγματεύεται την αναθεώρηση του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρο 110 αυτού.

Αρχικά, παρουσιάζεται η έννοια του Συντάγματος αλλά και του Συνταγματικού Δικαίου του οποίου αποτελεί αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης, καθώς και οι διακρίσεις και λειτουργίες του, που δικαιολογούν την υπέρτερη ισχύ του έναντι των υπολοίπων νόμων αλλά και το ότι αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση ύπαρξης ενός Κράτους και σύμβολό του.

Εν συνεχεία, μελετάται η συντακτική εξουσία, η οποία διακρίνεται σε πρωτογενή και παράγωγη ή αλλιώς αναθεωρητική. Ακολουθεί ιστορική αναδρομή στα προϊσχύσαντα ελληνικά Συντάγματα αλλά και στον τρόπο με τον οποίο εφαρμοζόταν σε αυτά η αναθεωρητική λειτουργία, εφόσον προβλεπόταν.

Τέλος, γίνεται εκτενής ανάλυση της αναθεωρητικής λειτουργίας σύμφωνα με το άρθρο 110 του ισχύοντος Συντάγματος και επιχειρείται μια κριτική προσέγγισή του, με σκοπό να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με την επάρκεια και αποτελεσματικότητα της εν λόγω διάταξης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Δεν νοείται σήμερα πολιτικά οργανωμένη κοινωνία, που να μη διαθέτει μερικές θεμελιώδεις καταστατικές αρχές συγκεντρωμένες συνήθως σ' ένα κείμενο πανηγυρικού χαρακτήρα, οι οποίες να διέπουν την οργάνωση της εξουσίας και τον τρόπο ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων, εξασφαλίζοντας την πολιτική ενότητα και τη συνοχή της κοινωνικής συμβίωσης».¹ Κάθε σύγχρονο κράτος, λοιπόν, συγκροτείται, οργανώνεται και αναγνωρίζεται ως τέτοιο μέσω του Καταστατικού Χάρτη του, που αποκαλείται Σύνταγμα και είναι αυτό που το οργανώνει και διαμορφώνει την πολιτική και κανονιστική ταυτότητά του.

Τη στιγμή κατά την οποία ιδρύεται ή συγκροτείται ένα Κράτος, μέσω του Συντάγματος, εκείνη ακριβώς τη στιγμή το Σύνταγμα βρίσκεται στην πιο δυναμική φάση του, κατά την οποία συντάσσεται μια κρατική έννομη τάξη. Στη συνέχεια λειτουργεί οργανωτικά, δηλαδή δημιουργεί συντεταγμένη τάξη, οργανώνοντας και κατανέμοντας την εξουσία σε διαφορετικά όργανα, των οποίων ρυθμίζει τις αρμοδιότητες και τις σχέσεις. Θεμελιώδες και αναπόσπαστο τμήμα της συντεταγμένης τάξης είναι και η αναθεωρητική εξουσία, που αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

A) ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το Σύνταγμα συνδέεται ιστορικά με το κίνημα του συνταγματισμού που εμφανίστηκε την εποχή του Διαφωτισμού κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα και αξίωνε τη θέσπιση γραπτού κειμένου στο οποίο θα εντυπώνονταν θεμελιώδεις αρχές και κανόνες, περιοριστικοί της κρατικής εξουσίας και εγγυητικοί των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, στο πλαίσιο του επαναστατικού αγώνα ενάντια στην απολυταρχική εξουσία του μονάρχη.

Τα πρώτα δείγματα συνταγματικών κειμένων απαντώνται στην Αγγλία, με τα οποία κατοχυρώνονταν ατομικά δικαιώματα (Magna Charta, Petition of Rights) και τα οποία αποτέλεσαν θεμέλιο της συνταγματικής ιδέας. Αντίστοιχα

¹ Μανιτάκης Αντ., *Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους, με στοιχεία πολιτειολογίας*, (Γ' Έκδοση Επαυξημένη), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 92.

αλλά πληρέστερα δείγματα είναι η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής του 1776 και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 στη Γαλλία, όπου η έννοια του συνταγματισμού περιέλαβε ορισμένα ουσιαστικά χαρακτηριστικά, όπως τη λαϊκή κυριαρχία, τη διάκριση των λειτουργιών και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η σύγχρονη έννοια του Συντάγματος μορφοποιήθηκε ολοκληρωμένα στο γραπτό Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.

Ωστόσο, ο συνταγματισμός, στην ιστορική εξέλιξή του, απαρτίστηκε όχι μόνο από το συστατικό στοιχείο του φιλελευθερισμού αλλά και το δημοκρατικό στοιχείο. Συμπεριέλαβε, δηλαδή, ως θεμέλιό του τη λαϊκή κυριαρχία μέσω της καθιέρωσης αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος. Δεν πρέπει να λησμονείται, όμως, ότι το Σύνταγμα υπάρχει για να περιορίζει κάθε μορφή εξουσίας, ακόμα και τη λαϊκή, η οποία οφείλει, όπως και η κρατική εξουσία, να σέβεται τις επιταγές του Συντάγματος.

Ο όρος Σύνταγμα συναντάται για πρώτη φορά στη ελληνική συνταγματική ιστορία στο «σχέδιο του Συντάγματος» του Ρήγα², ενώ στην ελληνική γλώσσα καθιερώθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος απέδωσε κατά αυτόν τον τρόπο τον όρο «Constitution» που προέρχεται από τη λατινική φράση «Rem publicam constituere» την οποία χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι για να δείξουν τη συνταγματική οργάνωση των δημόσιων πραγμάτων.³ Αποτελεί ουσιαστικά τον Καταστατικό Χάρτη του Κράτους, ο οποίος κατοχυρώνει και προστατεύει τα συστατικά στοιχεία του Κράτους (χώρα, λαός, εξουσία, νομική προσωπικότητα), κατέχοντας την ανώτατη θέση στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου. Χωρίς αυτόν δεν υπάρχει ευνομούμενο κράτος. Άλλωστε, σύμφωνα με τον G. Jellinek «ένα Κράτος χωρίς Σύνταγμα θα ήταν αναρχία».⁴

² Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σελ. 48, υποσημ. 8.

³ Μανιτάκης Αντ., *όπ. π.*, σελ. 9.

⁴ Ράικος Αθ. Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α', Εισαγωγή – Οργανωτικό Μέρος, Τεύχος Α'*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1989, σελ. 27.

Αρχικά, λοιπόν, με το Σύνταγμα συντάσσεται το Κράτος και μέσω αυτού αποκτά νομική μορφή και οργανωτική υπόσταση. Η συστατική αυτή λειτουργία συνίσταται είτε στην ίδρυση νέου Κράτους είτε στην ανατροπή ενός πολιτικού καθεστώτος από άλλο έπειτα από επανάσταση ή πραξικόπημα. Σημειώνεται ότι το πραξικόπημα διενεργείται από όργανα που ασκούν εξουσία και συνδέονται με μηχανισμούς καταστολής, οπότε και καταλύουν με τη βία την ισχύουσα συνταγματική νομιμότητα, ενώ η επανάσταση στηρίζεται στη λαϊκή κινητοποίηση και αποσκοπεί στην ανατροπή πολιτικού ή κοινωνικού καθεστώτος.

Κατά επέκταση, το Σύνταγμα οργανώνει το νέο Κράτος και ειδικότερα την εξουσία και από την οργανωτική αυτή λειτουργία προκύπτει το πολίτευμα. Κατά αυτόν τον τρόπο, το Σύνταγμα ταυτίζεται με το πολίτευμα. Η πολιτειακή αυτή διάστασή του εντοπίζεται στον Αριστοτέλη: «Ἔστιν δε πολιτεία πόλεως τάξις των τε άλλων αρχών και μάλιστα της κυρίας πάντων. Κύριον μεν γαρ πανταχού το πολίτευμα της πόλεως, πολίτευμα δ' εστίν πολιτεία. Λέγω δ' οίον εν μεν ταις δημοκρατίαις κύριος ο δήμος...» (Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, III, 1278b, 10).

Τέλος, το Σύνταγμα έχει κανονιστική λειτουργία. Διέπεται από κανόνες που δεσμεύουν άμεσα την κρατική εξουσία και έμμεσα τους πολίτες, στους οποίους αναγνωρίζει δικαιώματα κατά του Κράτους. Έτσι, το Σύνταγμα είναι πάνω από όλα «ένα επιτακτικό, κανονιστικό σχέδιασμα της κρατικής εξουσίας και των λειτουργιών της, ο θεμελιώδης νόμος της».⁵ Πρωτίστως είναι ένα νομικό και δεσμευτικό κείμενο. Εκτός, όμως, από την οργάνωση της κρατικής εξουσίας και τη διασφάλιση των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, το περιεχόμενο του Συντάγματος επεκτείνεται και σε θέματα που σχετίζονται με τη συμμετοχή της εθνικής έννομης τάξης σε υπερεθνικούς σχηματισμούς, με την οργάνωση της κοινωνίας (ρυθμίσεις περί πολιτικών κομμάτων, συνδικαλισμού κ.λπ.), με το λεγόμενο οικονομικό συνταγματικό

⁵ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 14.

δίκαιο, με το οποίο ρυθμίζεται η παρέμβαση του Κράτους στις οικονομικές λειτουργίες της κοινωνίας.⁶

ι) Διακρίσεις του Συντάγματος:

Οι διακρίσεις του Συντάγματος είναι αυτές που καθορίζουν τη θέση του στο δικαιοσύστημα αλλά και τη δυνατότητα μεταβολής του και αναλύονται ως εξής, με βάση το περιεχόμενο, τη μορφή και την ιεραρχική θέση του στην έννομη τάξη:

α) **το Σύνταγμα υπό τυπική έννοια** ταυτίζεται με το ενιαίο ή κωδικοποιημένο κείμενο που φέρει τον ομώνυμο τίτλο.⁷ Τυπικής ισχύος μορφώματα είναι τα ψηφίσματα και οι συντακτικές πράξεις. Τα ψηφίσματα είναι αυτοτελείς, αυξημένης τυπικής ισχύος και συντακτικού περιεχομένου πράξεις συντακτικών συνελεύσεων ή αναθεωρητικών βουλών. Οι συντακτικές πράξεις είναι πράξεις συντακτικού χαρακτήρα, τις οποίες εκδίδουν όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, τα οποία ασκούν αυτοδύναμα κρατική εξουσία. Βασικά χαρακτηριστικά του τυπικού Συντάγματος είναι η γραπτή διατύπωσή του και η αυξημένη τυπική ισχύς του σε σχέση με τους κοινούς νόμους, καθώς τροποποιείται με διαδικασία δυσχερέστερη από αυτή που προβλέπεται για την απλή νομοθεσία και προβλέπεται από το ίδιο. Η διάκριση αυτή συνδέεται περισσότερο με τον τύπο και τη μορφή των συνταγματικών διατάξεων του και όχι με την ουσία και το αντικείμενό τους.

β) **το Σύνταγμα υπό ουσιαστική έννοια** αφορά στο περιεχόμενο ή αντικείμενο ή σκοπό των διατάξεων και περιλαμβάνει όλα τα νομικά μορφώματα που περιέχουν κανόνες αναγόμενους στη μορφή του πολιτεύματος, στην οργάνωση και άσκηση της πολιτικής εξουσίας, στις σχέσεις κράτους και ατόμων, στην κατοχύρωση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, λαμβάνοντας υπόψη τις πολιτικές, κοινωνικές,

⁶ Τσάτσος Δ. Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Θεωρητικό Θεμέλιο, Τόμος Α', (τέταρτη έκδοση), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σελ. 185 - 186.

⁷ Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, (τέταρτη έκδοση επαυξημένη), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 182.

τεχνολογικές εξελίξεις αλλά και τον παλμό των διεθνών εξελίξεων, στις σχέσεις της εθνικής με τις διεθνείς έννομες τάξεις, ενώ περιλαμβάνει και τις θεμελιώδεις αρχές που καθορίζουν όχι μόνο τις δημόσιες αλλά και τις ιδιωτικές έννομες σχέσεις.

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ως πιθανός ορισμός του ουσιαστικού Συντάγματος ο ακόλουθος:

Ουσιαστικό Σύνταγμα είναι το σύστημα των θεμελιωδών αρχών και κανόνων, που, ανεξάρτητα από την τυπική τους δύναμη και την ενσωμάτωσή τους ή μη στο τυπικό Σύνταγμα:

είτε καθορίζουν την οργάνωση, τις λειτουργίες ή τις πολιτικές ενός συγκεκριμένου κράτους (ή μιας Πολιτείας), διαμορφώνοντας το πολίτευμα μιας χώρας·

είτε ορίζουν τη καταστατική και αυτόνομη υποκειμενική θέση του προσώπου μέσα στην Πολιτεία, κατοχυρώνοντας τα θεμελιώδη δικαιώματά του·

είτε, τέλος, από μία διαφορετική οπτική γωνία, το σύστημα των θεμελιωδών εκείνων αρχών που διέπουν βασικά, συνολικά και συνεκτικά, την έννομη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης, ανεξάρτητα αν πρόκειται για ρύθμιση δημόσιων ή ιδιωτικών εννόμων σχέσεων.⁸

Το ουσιαστικό Σύνταγμα αποτελεί αντικείμενο του συνταγματικού δικαίου που ορίζεται ως «το σύνολο των νομικών κανόνων, οι οποίοι καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος, τα ανώτερα (κύρια) όργανα του Κράτους, τον τρόπο αναδείξεως και τις αρμοδιότητες αυτών και κατ' αρχήν τις σχέσεις της κρατικής εξουσίας με τα άτομα που υπάγονται σε αυτή» και οι κανόνες του δεν περιορίζονται μόνο στο συνταγματικό κείμενο (σύνταγμα υπό τυπική έννοια) αλλά εκτείνεται στους νόμους και τα έθιμα.⁹

Πληρέστερος ορισμός, καθώς κάνει ρητή αναφορά στις ελευθερίες και τα δικαιώματα του ανθρώπου, είναι ο ακόλουθος: «Συνταγματικό δίκαιο είναι

⁸ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 22.

⁹ Ράικος Αθ. Γ., όπ. π., σελ. 22.

το σύστημα κανόνων που οργανώνει την πολιτική εξουσία κατά τρόπο ώστε, αφενός, οι φορείς της να αναδεικνύονται με τακτές περιοδικές εκλογές υπό καθεστώς πολυκομματισμού, αφετέρου, η άσκησή της να διασφαλίζει τις ελευθερίες αυτών που διαβιούν στα εδαφικά όρια συγκεκριμένου κράτους» (Μάνεσης).

Έτσι, ένας κανόνας Συνταγματικού Δικαίου μπορεί να ανήκει είτε μόνο στο τυπικό Συνταγματικό Δίκαιο είτε μόνο στο ουσιαστικό Συνταγματικό Δίκαιο είτε και στα δύο. Χάριν παραδείγματος, ο εκλογικός νόμος που συνδέεται με τη λειτουργία της πολιτείας αποτελεί μέρος μόνο του ουσιαστικού Συνταγματικού Δικαίου, καθώς δεν εντάσσεται στο κείμενο του Συντάγματος, ωστόσο, οι περισσότερες διατάξεις του Συντάγματος ανήκουν και στο ουσιαστικό και στο τυπικό Συνταγματικό Δίκαιο, εφόσον σχετίζονται με τη θεμελιώδη και κρίσιμη θεματολογία του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Συνταγματικό Δίκαιο, ως επιστημονικός κλάδος που εξετάζει και ερμηνεύει τους κανόνες του ομώνυμου κλάδου δικαίου, απέκτησε τις πρώτες ακαδημαϊκές έδρες του στη Φερράρα το 1797 και στο Παρίσι το 1834, ενώ η πρώτη αντίστοιχη έδρα στην Ελλάδα ιδρύθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.¹⁰

γ) **Γραπτό Σύνταγμα:** το κείμενο που φέρει και τον αντίστοιχο τίτλο αλλά και όσα κείμενα περιλαμβάνουν ανάλογους κανόνες δικαίου. Το τυπικό Σύνταγμα είναι σίγουρα γραπτό, διότι αποτυπώνονται σε αυτό κανόνες με ένα συστηματικό τρόπο. Υποστηρίζεται ότι παρέχει ασφάλεια δικαίου, διότι είναι σαφές και η αναθεώρησή του δυσχερέστερη.

δ) **Άγραφο ή εθιμικό:** αντιδιαστέλλεται προς το γραπτό και πρόκειται, κυρίως, για εθιμικούς κανόνες που έχουν εδραιωθεί μέσα από συνήθειες πρακτικές και παραδόσεις και χαίρουν ευρύτερης αποδοχής και συναίνεσης. Άγραφο Σύνταγμα δεν υφίσταται, ωστόσο, ως τέτοιο χαρακτηρίζεται αυτό της Αγγλίας, αν και ορισμένοι κανόνες του απαντώνται σε παλαιά και σύγχρονα κείμενα. Θεωρείται προσφορότερο για αναθεώρηση. Οι εθιμικοί κανόνες λειτουργούν και συμπληρωματικά καλύπτοντας κενά του Συντάγματος.

¹⁰ Ράικος Αθ. Γ., όπ. π., σελ. 24.

ε) **Αυστηρό:** το τυπικό γραπτό σύνταγμα του οποίου οι κανόνες αναθεωρούνται με διαδικασία ειδική και δυσχερέστερη από εκείνη που ακολουθείται για τη θέσπιση, τροποποίηση ή κατάργηση των νόμων, από ειδικό όργανο και μέσα στα ουσιαστικά όρια που το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει.¹¹ Έχουν τεθεί απολύτως αυστηρά Συντάγματα τα οποία δεν προβλέπουν καμία διαδικασία αναθεώρησής τους, όπως το ελληνικό Σύνταγμα του 1844, που δεν προέβλεπε καμία δυνατότητα αναθεώρησης. Όσα προβλέπουν μερική αναθεώρησή τους είναι σχετικώς αυστηρά. Η διάκριση αυτή προϋποθέτει το διαχωρισμό της αναθεωρητικής από τη νομοθετική εξουσία.

Το αυστηρό Σύνταγμα ουσιαστικά δεν επιτρέπει τη μεταβολή της βούλησης των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που υπήρχαν την εποχή της θέσπισής του. Κατά αυτό τον τρόπο, δεν διευκολύνεται η εξέλιξη και προσαρμογή του στις εκάστοτε πολιτικο-κοινωνικές συνθήκες, με ενδεχόμενη τη ρήξη του με την πολιτική πραγματικότητα. «Έτσι ο βαθμός αυστηρότητας του Συντάγματος μπορεί να λειτουργήσει και ως όριο ανάμεσα στη μεταρρυθμιστική εξέλιξη και την επανάσταση».¹²

στ) **Ήπιο:** το Σύνταγμα, γραπτό ή εθιμικό, το οποίο επιτρέπει την τροποποίησή του με τη συνήθη διαδικασία που ακολουθείται για την τροποποίηση των κοινών νόμων, συνεπώς έχει τυπική ισχύ ίση με αυτούς. Πλεονέκτημά του είναι ότι αναθεωρείται εύκολα, επομένως παρουσιάζει μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Στον αντίποδα, επικρατεί η άποψη ότι τα ήπια Συντάγματα είναι εκτεθειμένα στην πολιτική βούληση της εκάστοτε κυβέρνησης, που αποτελεί συνήθως την πλειοψηφία της αναθεωρητικής Βουλής. Ήπιο Σύνταγμα ήταν το γερμανικό της Βαϊμάρης το 1919, το οποίο μπορούσε να αναθεωρηθεί με κοινό νόμο που θα προέκυπτε από αυξημένη πλειοψηφία της Βουλής.

¹¹ Βενιζέλος Ευ., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, (Αναθεωρημένη έκδοση), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008, σελ. 62.

¹² Τσάτσος Δ. Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Θεωρητικό Θεμέλιο, Τόμος Α', (τέταρτη έκδοση), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σελ. 192.

Δύο είναι, κυρίως, οι διαδικασίες που συνδέονται με τις διακρίσεις του Συντάγματος σε ήπιο και αυστηρό, ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και η αναθεώρηση του συντάγματος, η οποία απασχολεί την παρούσα ανάλυση.

ii) Οι λειτουργίες του Συντάγματος:

Το Σύνταγμα επιτελεί τρεις λειτουργίες: α) την εγγυητική, β) τη νομιμοποιητική και γ) τη συμβολική.

Ο εγγυητικός ρόλος του έγκειται στο ότι προστατεύει τους πολίτες έναντι της κρατικής αυθαιρεσίας, καθώς και τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες τους. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από η θεσμοποίηση της κρατικής εξουσίας, η οποία εκδηλώνεται μέσω της ορθολογικής οργάνωσής της και της αναγνώρισης σε αυτή, εκ του Συντάγματος και εκ των νόμων, αρμοδιοτήτων. Συνάγεται ότι η πολιτική κοινωνία *κυβερνιέται από το Νόμο και όχι από την αυθαίρετη θέληση των ανθρώπων.*¹³

Κατά επέκταση, αποκτά ρόλο νομιμοποιητικό δια μέσου των θεσμών και των διαδικασιών που προβλέπει και καθιστά την εξουσία δίκαιη, εφόσον αυτή υπόκειται και υπακούει σε κανόνες δικαίου, κατακτώντας την αποδοχή των πολιτών. Μάλιστα, το Σύνταγμα κρίνεται ως αναγκαία μορφή νομιμοποίησης της εξουσίας, το οποίο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ακόμη και τα αυταρχικά καθεστώτα προχωρούν σε θέσπιση Συντάγματος προκειμένου να δικαιολογήσουν την ύπαρξή τους. Περίτρανο παράδειγμα αποτελεί η στρατιωτική δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967 που θέσπισε δύο Συντάγματα.

Εν κατακλείδι, το Σύνταγμα έχει αξία συμβολική. Αρχικά, αποτελεί σύμβολο εθνικής ενότητας, καθώς κάτω από την ομπρέλα του διαβίει μια κοινωνία ανεξάρτητη, δίκαιη, στην οποία άρχουν κανόνες στους οποίους υπόκεινται τόσο οι εξουσιαζόμενοι όσο και οι εξουσιάζοντες και ταυτόχρονα καθορίζει την ταυτότητα του Κράτους. Έπειτα, λειτουργεί ως σταθερό σημείο

¹³ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 26.

αναφοράς για την αξιολόγηση των εν γένει συνταγματικών πρακτικών που ακολουθούν τα κρατικά όργανα.

B) Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

Η παραγωγή του Συντάγματος, δηλαδή η θέσπιση νέου ή η μεταβολή του ισχύοντος είναι προϊόν αφενός ιστορικοπολιτικών εξελίξεων, αφετέρου έκφραση της σχετικής βούλησης της κρατικής εξουσίας.¹⁴

Η συντακτική εξουσία διακρίνεται σε πρωτογενή και σε παράγωγη ή αναθεωρητική. Η συντακτική καταρτίζει το πρώτο Σύνταγμα ενός Κράτους ή νέο Σύνταγμα, σε περίπτωση ανατροπής καθεστώτων και βίαιης κατάλυσης του υπάρχοντος. Άρα, προϋπάρχει του Συντάγματος, ακόμη και του Κράτους και είναι νομικά αδέσμευτη, διότι η ίδια δημιουργεί δίκαιο. Η δεύτερη ταυτίζεται με πιο ήπιες πολιτικά και κοινωνικά συνθήκες και ορίζεται ως «η τροποποιήσις ή αντικατάστασις ή αυθεντική ερμηνεία ή κατάργησις ή προσθήκη συνταγματικών διατάξεων, η ενεργούμενη εν τω πλαισίου του ισχύοντος Συντάγματος και δη καθ'ον τρόπον τούτο προβλέπει» (Μάνεσης). Η διαφορά τους είναι ότι η πρωτογενής είναι νομικά απεριόριστη, ενώ η αναθεωρητική προϋποθέτει την ύπαρξη Συντάγματος και ασκείται σύμφωνα με τις διατάξεις του, δηλαδή είναι συντεταγμένη κρατική εξουσία¹⁵, όπως είναι η νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική, οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 26 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος. Η διαφορά τους συνίσταται στο φορέα τους, καθώς και στο αντικείμενό τους. Η διάκριση μεταξύ αναθεωρητικής και νομοθετικής εξουσίας προκύπτει ευκρινώς, καθώς η πρώτη δεν συμμετέχει στην τροποποίηση και θέσπιση κοινών νόμων αλλά θέτει τους όρους και τις διαδικασίες παραγωγής κανόνων δικαίου και ασκείται από διαφορετικό κρατικό όργανο.

¹⁴ Χρυσανθάκης Χ., *Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου, Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα ΕΣΔΑ*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, σελ. 5.

¹⁵ Ράικος Αθ. Γ., *όπ. π.*, σελ. 37.

Ιστορικά, η διάκριση μεταξύ συντακτικής και συντεταγμένης εξουσίας εντοπίζεται στη γαλλική συνταγματική ιστορία μετά την επανάσταση του 1789, οπότε ο διαχωρισμός αυτός αποσκοπούσε στη θεμελίωση του επαναστατικού και νομικά αδέσμευτου χαρακτήρα της Συντακτικής Συνέλευσης της 17^{ης} Ιουνίου του 1789.¹⁶ Η διαφορά τους σχετίζεται, κυρίως, με την αποστολή τους, η οποία για τη μεν συντακτική εξουσία είναι η θέσπιση νέου Συντάγματος και δεν επαναλαμβάνεται, για τη δε συντεταγμένη εξουσία της αναθεώρησης είναι η διασφάλιση της συνέχειας και σταθερότητας του θεσπισμένου Συντάγματος, καθώς και των εγγυήσεών του και είναι μόνιμη. Επιπροσθέτως, αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο δημοκρατίας, εφόσον *η πολιτική εξουσία οφείλει να ασκείται σύμφωνα με πάγιες, καταστατικές και κανονιστικές προβλέψεις και να υπόκειται σε δεσμεύσεις και περιορισμούς.*¹⁷

Η διάκριση μεταξύ συντακτικής και συντεταγμένης εξουσίας είναι θεμελιώδης: καταρχήν, καθίσταται σαφής και αδιαμφισβήτητη η πολιτική και νομική υπεροχή του δημιουργήματος της συντακτικής εξουσίας, από το οποίο δεσμεύονται εν συνεχεία όλες οι συντεταγμένες εξουσίες, δηλαδή η νομοθετική, η εκτελεστική, η δικαστική και η αναθεωρητική. Κατά αυτό τον τρόπο, δεν δημιουργείται σύγχυση μεταξύ των δύο και οριοθετείται η κρατική εξουσία, που είναι αναγκαίο ζητούμενο του συνταγματισμού. Τέλος, καθίσταται εύλογος ο διαχωρισμός του Συντάγματος από τον κοινό νόμο, με το πρώτο να αποτελεί τυπικά τον υπέρτατο και απαραβίαστο κανόνα του Κράτους.

Η συντακτική εξουσία είναι μια έννοια σύνθετη αλλά και ενδιαφέρουσα. Βρίσκεται πάνω και πέρα από το Σύνταγμα, έχει, δηλαδή, περιεχόμενο προσυνταγματικό και κανένας δεν μπορεί να την υποκαταστήσει και να την οικειοποιηθεί. Πολλοί πιστεύουν ότι αφού επιτελέσει το έργο της, δεν εξαφανίζεται, απλώς κοιμάται μέχρι τη στιγμή που θα χρειαστεί να ξυπνήσει για να καταλύσει ένα καθεστώς και να δημιουργήσει νέο.

¹⁶ Βενιζέλος Ευ., όπ. π., σελ. 63.

¹⁷ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 39.

Αν γίνει λόγος για την ελληνική πραγματικότητα, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η σημασία της συντακτικής εξουσίας έχει κατά κάποιο τρόπο λησμονηθεί, καθώς εδώ και δεκαετίες, η χώρα δεν έχει κλονιστεί σε πολιτικό επίπεδο τόσο ώστε να προκληθεί επανάσταση ή πραξικοπηματική κατάλυση του υπάρχοντος καθεστώτος και να απενεργοποιηθεί η συντακτική εξουσία. Ωστόσο, πρέπει να αποτελεί πάγιο σημείο αναφοράς σε ό,τι αφορά στην τήρηση του Συντάγματος, συμπεριλαμβανομένης και της αναθεωρητικής διαδικασίας. Ο λεγόμενος σκληρός και αναλλοίωτος πυρήνας του πολιτεύματος, αναζητείται υποχρεωτικά στην ιστορική βούληση του συντακτικού νομοθέτη, ο οποίος έχει θέσει τα όρια της αναθεωρητικής εξουσίας, που, σε αντίθεση με τη συντακτική, έχει διάρκεια, δεν παύει να υπάρχει.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η συντακτική εξουσία, αν και νομικά αδέσμευτη, υπόκειται σε ηθικο-πολιτικούς περιορισμούς, που καθορίζονται από θεμελιώδεις αρχές του ευρύτερου συνταγματικού πολιτισμού και βρίσκουν το έρεισμά τους στη μακροχρόνια συνταγματική πρακτική που εξαναγκάζει τη συντακτική εξουσία σε οικειοθελή συμμόρφωση.¹⁸ Επομένως, δεν είναι αδέσμευτη και ανεξάρτητη από την ιδεολογία που αποτέλεσε σε δεδομένη χρονική στιγμή έναυσμα για τη δημιουργία νέου Συντάγματος, στην οποία πρέπει πάντοτε να γίνεται αναγωγή για την ερμηνεία και την εφαρμογή του. Συνεπώς, ο σύγχρονος συντακτικός νομοθέτης δεν πρέπει να παραβλέπει θεμελιώδεις αρχές, όπως ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η ισότητα, η ελευθερία, η δημοκρατική αρχή, οι οποίες είναι κατοχυρωμένες σε διεθνείς συνθήκες, έχοντας διαμορφώσει συνταγματικό πολιτισμό σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Ο φορέας της συντακτικής εξουσίας εξαρτάται από τη μορφή του πολιτεύματος: στο δημοκρατικό φορέας είναι ο λαός, στο μοναρχικό ο μονάρχης, στο αυταρχικό ή δικτατορικό το πρόσωπο ή η ομάδα προσώπων που κατέχουν την εξουσία. Η διάκριση αυτή των φορέων της συντακτικής εξουσίας έρχεται σε σύγκρουση με τη διακήρυξη της γαλλικής επανάστασης,

¹⁸ Μανιτάκης Αντ., *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο*, (Τόμος Ι), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 258.

σύμφωνα με την οποία «η συντακτική εξουσία (*rounoir constituant*) ανήκει πάντοτε υπό οιασδήποτε μορφάς και όρους και άνευ ουδενός περιορισμού εις μόνον το “έθνος” (*à la nation seule*), εις τον λαόν, τουτέστιν τον έχοντα ήδη συνείδησιν της πολιτικής ικανότητος προς αυτοπροσδιορισμόν και θέλησιν δι’ ωρισμένην πολιτικήν υπόστασιν» (Σβώλος).¹⁹ Τα συντάγματα προήλθαν ιστορικά από λαϊκές επαναστάσεις που διεκδικούσαν την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Εύλογα, ως φορέας της συντακτικής εξουσίας θα πρέπει να αναγνωρίζεται ο λαός. Αν πάλι, σε αυταρχικά καθεστώτα παίρνει άλλη μορφή, αυτό θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εξαίρεση στον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο, η συντακτική εξουσία ανήκει στο λαό.

Η κατάρτιση Συντάγματος δύναται να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους. Κατά τη μετάβαση από την απόλυτη στη συνταγματική μοναρχία, απαντάται το λεγόμενο «παραχωρημένο» Σύνταγμα, με το οποίο παραχωρείται με μονομερή πράξη του μονάρχη στους υπηκόους του ή το «Σύνταγμα - συμβόλαιο» ή «Σύνταγμα – συνάλλαγμα» που καταρτίζεται με σύμπραξη μονάρχη και αντιπροσώπων του λαού. Στις δημοκρατικές επαναστάσεις, η συντακτική εξουσία εμφανιζόταν με τη μορφή συντακτικών συνελεύσεων ή εθνοσυνελεύσεων. «Αποστολή τους είχαν να επεξεργαστούν και να συντάξουν σύνταγμα, το οποίο είτε το υιοθετούσαν οι ίδιες με πανηγυρική αποφασή τους είτε το πρότειναν σε άλλα σώματα ή το έθεταν υπό την κρίση του λαού με δημοψήφισμα. Η θητεία τους ήταν συνάρτηση της αποστολής τους και, άρα, έληγε με την εκπλήρωσή της».²⁰ Το δημοψήφισμα, αν και θεωρείται απόλυτη έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, συνήθως χρησιμοποιείται από αυταρχικά καθεστώτα προκειμένου να κερδίσουν τη συναίνεση του λαού και να «νομιμοποιήσουν» κατά κάποιο τρόπο την εξουσία τους. Η διαδικασία της επεξεργασίας σχεδίου Συντάγματος από Συνελεύσεις – Επιτροπές και της υποβολής του σε δημοψήφισμα για να λάβει την έγκριση του λαού εφαρμόστηκε μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στα νότια κρατίδια της τότε Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Επιπλέον, είναι δυνατόν να παράγεται νέο Σύνταγμα με τη διαδικασία της λαϊκής

¹⁹ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 40.

²⁰ Μανιτάκης Αντ., όπ. π. (υποσημ. 15), σελ. 265.

πρωτοβουλίας. Παράδειγμα αποτελεί το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα της Ελβετίας, το οποίο προβλέπει καθολική αναθεώρηση του Συντάγματος οποτεδήποτε υπάρξει λαϊκή πρωτοβουλία.²¹

Το Σύνταγμα μπορεί, επίσης, να είναι προϊόν πραξικοπήματος ή επανάστασης η διαφορά των οποίων έχει ήδη παρουσιαστεί. Και στις δύο περιπτώσεις σκοπός είναι η κατάλυση του Συντάγματος, συνεπώς νομικά χαρακτηρίζονται ως αντισυνταγματικές και παράνομες ενέργειες, εκτός εάν κερδίσουν τη συναίνεση του λαού, οπότε νομιμοποιούνται μέσω της συνταγματικής τάξης που δημιουργούν. Ειδάλλως, εξακολουθούν να θεωρούνται παράνομες. Λαϊκή αναγνώριση, συνήθως, επιτυγχάνουν οι επαναστάσεις που προϋποθέτουν λαϊκή σύμπραξη. Παραδείγματα τέτοιων επαναστάσεων είναι η αμερικανική επανάσταση το 1776, η γαλλική το 1789, η ελληνική του 1821 αλλά και του 1843 που κατέλυσε την απόλυτη μοναρχία του Όθωνα.

Γ) ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

Το πρώτο Σύνταγμα που ονομάστηκε «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος» και είναι γνωστό ως Σύνταγμα της Επιδαύρου της 1^{ης} Ιανουαρίου 1822, ψηφίστηκε από την Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου, η οποία διακήρυξε και την ανεξαρτησία του έθνους με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της 15^{ης} Ιανουαρίου 1822. Εύλογο είναι ότι φέρει επιρροές από το γαλλικό Σύνταγμα του 1795.

Το δεύτερο ονομάστηκε «Ο Νόμος της Επιδαύρου» και είναι γνωστό ως Σύνταγμα του Άστρους, όπου ψηφίστηκε από τη Β' Εθνική Συνέλευση στις 12 Απριλίου 1823. Πρόκειται ουσιαστικά για αναθεώρηση του Συντάγματος της Επιδαύρου, χωρίς να τηρηθούν οι συνήθεις κανόνες της αναθεώρησης οι οποίοι, ούτως ή άλλως, δεν προβλέπονταν.

Η Γ' Εθνοσυνέλευση της 1^{ης} Μαΐου 1827 ψήφισε το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος», γνωστό ως Σύνταγμα της Τροιζήνας. Αν και υπήρχε

²¹ Τσάτσος Δ. Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Θεωρητικό Θεμέλιο, Τόμος Α', (τέταρτη έκδοση), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σελ. 207.

η πρόβλεψη να «ανακριθί» το Σύνταγμα της Επιδαύρου έπειτα από δύο χρόνια, χωρίς ειδικές διαδικασίες ή προϋποθέσεις, λόγω της διαμάχης μεταξύ των αρχηγών της Επανάστασης και του εμφυλίου πολέμου του 1824, το Σύνταγμα αναθεωρήθηκε το 1827.²² Το Σύνταγμα αυτό θεωρείται από τα καλύτερα ενώ εισήγαγε το προεδρικό σύστημα, αφού υιοθέτησε το θεσμό του Κυβερνήτη. Στις 3 Απριλίου 1827, η ίδια Εθνοσυνέλευση εξέλεξε με ψήφισμά της τον Ιωάννη Καποδίστρια πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας.

Στις 16 Μαρτίου 1832 ψηφίστηκε στο Ναύπλιο το γνωστό ως «Ηγεμονικόν Σύνταγμα», το οποίο συντάχτηκε κατά τα πρότυπα των μοναρχικών πολιτευμάτων και θεσμοθέτησε και δεύτερο βουλευόμενο σώμα, τη Γερουσία. Πρόκειται για ένα εκτενές κείμενο, καθώς περιελάμβανε 294 άρθρα και διακρίνεται για την προσπάθεια εξεύρεσης ισορροπιών μεταξύ της αντιπροσωπείας του λαού και του κληρονομικού ανώτατου άρχοντα.

Το 1844 ψηφίστηκε το Σύνταγμα της Ελλάδος από την Α' Εθνική Συνέλευση στην Αθήνα, οπότε υιοθετήθηκε και πάλι ο θεσμός της Γερουσίας. Επίσης, θεσμοθετήθηκε το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, δηλαδή της περιορισμένης εξουσίας του βασιλέα. Ουσιαστικά, ήταν ένα «Σύνταγμα – συνάλλαγμα», καθώς καταρτίστηκε μεταξύ του βασιλιά Όθωνα και των επαναστατών και αποτύπωνε μια πολιτική συμφωνία μεταξύ των οπαδών της μοναρχίας και εκείνων του συνταγματισμού.

Η Β' Εθνική Συνέλευση ψήφισε στην Αθήνα το Σύνταγμα της Ελλάδος του 1864, το οποίο θεσμοθέτησε το πολίτευμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας, καθώς το τεκμήριο της αρμοδιότητας ανήκε στο λαό. Πρόκειται για το δημοκρατικότερο όλων, διότι ενδυναμώθηκε τόσο η λαϊκή κυριαρχία όσο και τα δικαιώματα τα οποία κατοχύρωνε. Σημειώνεται ότι τότε κατοχυρώθηκε και η συνταγματική αρχή της καθολικής ψηφοφορίας.

Το Σύνταγμα του 1864/1911 είναι γνωστό ως «Σύνταγμα του 1911». Το Σύνταγμα του 1864 ήταν αυστηρό, καθώς στο άρθρο 107 όριζε ότι «δεν επιτρέπεται η αναθεώρησης όλου του Συντάγματος, ωρισμένοι όμως διατάξεις

²² Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν., *Το Σύνταγμα του 1975/1986, Αντιστοιχίες – συγγένειες – αποκλίσεις από το Σύνταγμα του 1822 μέχρι το Σύνταγμα του 1975*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999, σελ. 17.

αυτού, εκ των μη θεμελιωδών». Η αναθεώρηση του 1911 δεν τήρησε τις προβλεπόμενες διαδικασίες του Συντάγματος του 1864 αλλά λόγω της πολιτικής κρίσης εκείνης της περιόδου που οδήγησε στην εν λόγω αναθεώρηση, αναπτύχθηκε η θεωρία των “*sui generis*” αναθεωρητικών βουλών, προκειμένου να δοθεί πλασματική συνταγματική νομιμοποίηση στις παραβιάσεις των κανόνων αναθεώρησης, οι οποίες υπέκρυπταν πολιτικές σκοπιμότητες.²³

Το 1923 εκλέχτηκε η Δ' Εθνική Συνέλευση στην Αθήνα (η Γ' Εθνική Συνέλευση του 1920 δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει το έργο της) που αποφάσισε την κατάργηση της μοναρχίας, απόφαση την οποία έθεσε στην κρίση του λαού με δημοψήφισμα το 1924 και ο οποίος με τη σειρά του την επικύρωσε. Το συντακτικό έργο της Εθνοσυνέλευσης ανέλαβε Τριακονταμελής Συντακτική Επιτροπή και το τελικό Σύνταγμα δημοσιεύτηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1925. Δεν πρόλαβε, ωστόσο, να εφαρμοστεί, καθώς μεσολάβησε η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου, ενώ στις 22 Σεπτεμβρίου 1926, ημερομηνία αναδημοσίευσης του Συντάγματος του 1925, προκηρύχτηκαν εκλογές και στο σχετικό διάταγμα ορίστηκε ότι «η συγκροτηθησομένη βουλή θα έχη επί δεκαπενθήμερον από του καταρτισμού της εις Σώμα αναθεωρητικά δικαιώματα, όπως κυρώση και το ψηφισθέν υπό της Τριακονταμελούς Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Σύνταγμα, δυναμένη να επιφέρει εις αυτό οιασδήποτε τροποποιήσεις κρίνει αναγκαίας».²⁴ Η νέα βουλή ψήφισε το νέο Σύνταγμα στις 2 Ιουνίου 1927 και με αυτό άρχισε η περίοδος της Δεύτερης Ελληνικής Δημοκρατίας.

Την 1^η Ιανουαρίου του 1952 τέθηκε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952 που κατά βάση απετέλεσε αναθεώρηση των μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος του 1864/1911 και εγκαθίδρυσε το δημοκρατικό πολίτευμα πριν από την ανατροπή του από την επταετή δικτατορία των συνταγματαρχών.

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 διέκοψε βίαια τη συνταγματική τάξη και κατόπιν το στρατιωτικό καθεστώς με Συντακτική Πράξη του εξήγγειλε την τροποποίηση των μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος του 1952

²³ Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν., όπ. π., σελ.

²⁴ Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν., όπ. π., σελ.

από το Υπουργικό Συμβούλιο. Το νέο Σύνταγμα που κυρώθηκε από το λαό με το δημοψήφισμα της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1968, δημοσιεύτηκε στις 15 Νοεμβρίου 1968 και διατήρησε το πολίτευμα της βασιλευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Έπειτα από την πραξικοπηματική κατάργηση της βασιλείας, την 1^η Ιουνίου 1973, με Συντακτική Πράξη αποφασίστηκε η εγκαθίδρυση του πολιτεύματος της Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Με δημοψήφισμα που έλαβε χώρα στις 12 Ιουνίου 1973 ο λαός ενέκρινε τις τροποποιήσεις του Συντάγματος του 1968. Στις 4 Οκτωβρίου 1973 δημοσιεύτηκε το «Σύνταγμα της Ελλάδος 1968/1973». Ακολούθησε η εξέγερση των φοιτητών του Πολυτεχνείου στις 17 Νοεμβρίου 1973 και με νέο πραξικόπημα καταργήθηκε το Σύνταγμα του 1968/1973.

Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, που ακολούθησε την κατάρρευση της δικτατορίας, με Συντακτική Πράξη, την 1^η Αυγούστου 1974, επανέφερε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952 και προκήρυξε εκλογές για αναθεωρητική βουλή και δημοψήφισμα, προκειμένου να αποφασίσει ο λαός τη μορφή του πολιτεύματος, ο οποίος και τερμάτισε το θεσμό της βασιλείας. Το ψηφισθέν Σύνταγμα του 1975, λοιπόν, θεσμοθέτησε το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Άξιον αναφοράς είναι ότι κατά τη μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία μεσολάβησε Προεδρικό Διάταγμα που έφερε την υπογραφή του Προέδρου του στρατιωτικού καθεστώτος Γκιζίκη και το οποίο διόριζε Πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, μνημονεύοντας την απόλυτη συμφωνία του τότε πολιτικού κόσμου και των ενόπλων δυνάμεων. Φορέας της συντακτικής εξουσίας, λοιπόν, ήταν οι ένοπλες δυνάμεις και ο πολιτικός κόσμος.

Η ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή της 2^{ης} Ιουνίου 1985 αναθεώρησε το Σύνταγμα του 1975, καταργώντας τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας που πρόσδιδαν χαρακτήρα προεδρικό στο πολίτευμα. Αξίζει να αναφερθεί ότι είναι η πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία που η αναθεώρηση συντελέστηκε με απόλυτο σεβασμό προς την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα διαδικασία και οδήγησε στο Σύνταγμα του 1975/1986.

Τέλος, η Βουλή της 9^{ης} Απριλίου 2000 αποτέλεσε τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή η οποία θέσπισε το Σύνταγμα του 1975/1986/2001, το οποίο τροποποιήθηκε ως προς ένα πολύ μικρό κομμάτι του με την αναθεώρηση που συντελέστηκε με ψήφισμα της Η' Αναθεωρητικής Βουλής στις 27 Μαΐου 2008 και η οποία τροποποίησε μόνο τέσσερα άρθρα.

Δ) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΠΡΟΪΣΧΥΣΑΝΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

Στα επαναστατικά Συντάγματα που θεσπίστηκαν έως την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια, καθώς και στις συνταγματικές εξελίξεις που συντελέστηκαν μέχρι την άφιξη του Όθωνα διαφαίνεται η σχέση Συντάγματος και ιστορίας, η σχέση εθνικού Συντάγματος και διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων ενώ αποτυπώνεται στις εξελίξεις αυτές η θεωρητική συζήτηση για τη σχέση Διαφωτισμού, πολιτικού φιλελευθερισμού, δημοκρατικής αρχής και Συντάγματος.²⁵

Έτσι, το Σύνταγμα του 1822 εκφράζει το φιλελευθερισμό της εποχής του και τα επόμενα επαναστατικά Συντάγματα του 1823, 1827, 1832 αλλά και του 1844 αποτελούν περισσότερο εκδηλώσεις πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας, διότι καταρτίστηκαν κάτω από πολεμικές και επαναστατικές συνθήκες, με βάση τους εκάστοτε εσωτερικούς και διεθνείς συσχετισμούς δυνάμεων, ενώ δεν περιείχαν διατάξεις που να προέβλεπαν την αναθεώρησή τους. Σε κάθε περίπτωση, ένα Σύνταγμα μεταγενέστερο του γενέθλιου Συντάγματος ενός Κράτους, ακόμη και αν είναι νέο, λαμβάνει συχνά υπόψη το γενικό θεσμικό πλαίσιο των προγενέστερων, επομένως διαφαίνεται μια αλληλεπίδραση μεταξύ πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας και αναθεωρητικής λειτουργίας.²⁶

Το πρώτο Σύνταγμα που προβλέπει, με αρνητική βέβαια διατύπωση την αναθεώρησή του, είναι του 1864, το οποίο κατατάσσεται στα πολύ

²⁵ Βενιζέλος Ευ., όπ. π., σελ. 64.

²⁶ Βενιζέλος Ευ., όπ. π., σελ. 65.

αυστηρά Συντάγματα, καθώς στο άρθρο 107 προβλέπει ότι «δεν επιτρέπεται η αναθεώρησης ολόκληρου του Συντάγματος, ωρισμένοι όμως διατάξεις αυτού, εκ των μη θεμελιωδών». Επιπλέον, απαγορεύει την αναθεώρησή του «πριν παρελθώσι δέκα έτη από της δημοσιεύσεώς του», πρόβλεψη η οποία ενισχύει τον αυστηρό χαρακτήρα του. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο αυτό, η ανάγκη ή μη αναθεώρησης διαπιστώνεται από τη Βουλή σε δύο συνεχείς βουλευτικές περιόδους, εάν και εφόσον έχουν υπερψηφίσει τα τρία τέταρτα του όλου αριθμού των βουλευτών. Κατόπιν της διαπίστωσης διαλύεται η Βουλή και συγκαλείται νέα αποτελούμενη από το διπλάσιο αριθμό βουλευτών για να αποφασίσει οριστικά επί των αναθεωρητέων διατάξεων. Η διάλυση της Βουλής συντείνει στη δυσχερή αναθεώρησή του, κάτι το οποίο εξηγείται στην πορεία της παρούσας ανάλυσης.

Το Σύνταγμα του 1911 προβλέπει την αναθεώρησή του στο άρθρο 108, διατηρώντας τον αυστηρό χαρακτήρα του, προβλέπει ωστόσο, κάποιες τροποποιήσεις αναφορικά με τη διαδικασία. Έτσι, απαγορεύει και πάλι την αναθεώρηση ολόκληρου του Συντάγματος, εκτός από κάποιες μη θεμελιώδεις διατάξεις. Το διάστημα της δεκαετίας που μεσολαβεί μέχρι την επόμενη αναθεώρηση διατηρείται. Η διαφορά είναι ότι η ανάγκη αναθεώρησης διαπιστώνεται από τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των βουλευτών, σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν χρονικά μεταξύ τους τουλάχιστον κατά ένα μήνα. Στη συνέχεια διαλύεται η Βουλή και συγκαλείται νέα αναθεωρητική, η οποία κατά την πρώτη σύνοδο, αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της. Εδώ υπάρχει ένα προηγούμενο αναθεώρησης της διάταξης του Συντάγματος που προβλέπει την αναθεώρησή του ως προς τη διαδικασία της. Το αν επιτρέπεται ή όχι η αναθεώρηση του άρθρου που την προβλέπει είναι προβληματισμός, ο οποίος απασχολεί την παρούσα μελέτη και διερευνείται παρακάτω.

Το Σύνταγμα του 1927 κατοχυρώνει την αναθεώρησή του στο άρθρο 125, όπου προβλέπονται πλέον δύο σώματα ως αρμόδια, η Βουλή και η Γερουσία. Είναι σχεδόν ταυτόσημο με το άρθρο 123 του Συντάγματος του 1925, η βασική διαφορά εντοπίζεται στο ότι το δεύτερο απαγορεύει την αναθεώρηση της δημοκρατικής μορφής του πολιτεύματος, ενώ το πρώτο ορίζει ότι μόνο οι μη θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος δύνανται να

αναθεωρηθούν. Η προθεσμία της δεκαετίας μειώνεται σε πέντε έτη, η δε πρόταση αναθεώρησης υποβάλλεται στη Βουλή ή στη Γερουσία και πρέπει να γίνει αποδεκτή και από τα δύο σώματα, με απόλυτη πλειοψηφία. Έπειτα από την πάροδο τριών μηνών πρέπει να ξαναγίνει αποδεκτή και από τα δύο σώματα τα οποία συνέρχονται σε Εθνική Συνέλευση και από τα τρία πέμπτα τουλάχιστον του όλου αριθμού των μελών της. Μια πρωτοποριακή και ριζοσπαστική για την εποχή ρύθμιση είναι η πρόβλεψη υποβολής της απόφασης αναθεώρησης στην κρίση του λαού, μέσω της διεξαγωγής δημοψηφίσματος. Σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, δεν παρεμβάλλονται εκλογές για την ανάδειξη της νέας αναθεωρητικής αντιπροσωπείας, όμως, ο λαός συμμετέχει άμεσα, επί της ουσίας, στη διαδικασία μέσω του δημοψηφίσματος.

Το Σύνταγμα του 1952 αποτελεί αναθεώρηση του Συντάγματος 1864/1911 και κατατάσσεται επίσης στα αυστηρά, καθώς απαγορεύει την αναθεώρηση ολόκληρου του Συντάγματος, ενώ προβλέπει ρητά πως εκτός αναθεώρησης τίθενται οι διατάξεις που καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος ως Βασιλευόμενης Δημοκρατίας, καθώς και οι θεμελιώδεις διατάξεις του. Η ρητή επισήμανση της απαγόρευσης αναθεώρησης των διατάξεων που καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος υπήρχε και στο Σύνταγμα του 1925 αλλά τότε προστατευόταν το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, ενώ στο Σύνταγμα του 1952 προστατεύεται η Βασιλευόμενη Δημοκρατία. Η ανάγκη αναθεώρησης πρέπει να υπερψηφιστεί από τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των μελών της Βουλής σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους ένα μήνα. Η επόμενη Βουλή αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων με απόλυτη πλειοψηφία. Σημειώνεται ότι δεν απαιτείται αυτοδίκαιη διάλυση της Βουλής μετά το πρώτο στάδιο, όπως στα προηγούμενα Συντάγματα και δεν προβλέπεται ειδική προθεσμία μέχρι την επόμενη αναθεώρηση.

Το ισχύον Σύνταγμα έχει ως σημείο αναφοράς το Σύνταγμα του 1975, το οποίο σηματοδότησε το πέρασμα στη Ελληνική Δημοκρατία και το οποίο αναθεωρήθηκε με τα Συντάγματα του 1986, του 2001 και του 2008. Πριν από τη μελέτη του και ειδικότερα πριν από την ανάλυση της διάταξης που προβλέπει την αναθεώρησή του, ακολουθούν κάποια κρίσιμα συμπεράσματα

αναφορικά με την αναθεωρητική διαδικασία των προηγούμενων Συνταγμάτων.

Καταρχάς, ο αυστηρός χαρακτήρας τους ήταν πάγιο στοιχείο, καθώς απαγόρευαν την αναθεώρηση ολόκληρου του Συντάγματος εξαιρώντας ορισμένες μη θεμελιώδεις διατάξεις. Η αποφαστική αυτή πρόταση (*δεν επιτρέπεται η αναθεώρησης ολόκληρου του Συντάγματος*) ήταν συνειδητή επιλογή για εκείνες τις ασταθείς πολιτικά και κοινωνικά περιόδους, που δημιουργούσαν ανασφάλεια ως προς τη διασφάλιση των κεκτημένων κατά το πέρασμα από την απόλυτη μοναρχία στο συνταγματισμό και μετέπειτα στην αβασίλευτη δημοκρατία. Έτσι, η εκάστοτε συντακτική εξουσία προτιμούσε να διατηρήσει την εσωστρέφεια του Συντάγματος αντί να το αφήσει έκθετο στο διαταραγμένο περιβάλλον της εποχής.

Έπειτα, δεν απαριθμούσαν συγκεκριμένες διατάξεις μη υποκείμενες σε αναθεώρηση, εκτός από τη μορφή του πολιτεύματος, όπως προαναφέρθηκε για τα Συντάγματα του 1925 και του 1952, παρά μόνο γινόταν γενική αναφορά σε μη θεμελιώδεις διατάξεις οι οποίες εξαιρούνταν από την αναθεώρηση. Η γενικευμένη αυτή τοποθέτηση, καθιστούσε προβληματικό τον προσδιορισμό των θεμελιωδών διατάξεων και αντανάκλούσε τη φοβική στάση που υπήρχε απέναντι στην αναθεωρητική λειτουργία, κάνοντάς την δυσχερέστερη.

Η πρόβλεψη ειδικής προθεσμίας πριν από την παρέλευση της οποίας δεν ήταν δυνατή η αναθεώρηση, υιοθετήθηκε από όλα τα Συντάγματα, εκτός από εκείνο του 1952 που δεν προέβλεπε καν τέτοια προθεσμία. Μάλιστα, το διάστημα αυτό περιορίστηκε από τα δέκα στα πέντε χρόνια, γεγονός που καταδεικνύει την τάση προς ένα Σύνταγμα πιο ευέλικτο και προσαρμόσιμο στα δεδομένα της κάθε εποχής.

Στη δυσκινησία της συνταγματικής εξέλιξης συνέτεινε και η πρόβλεψη για αυτοδίκαιη διάλυση της Βουλής. Από την επιλογή αυτή απείχαν τα Συντάγματα του 1952 και το ισχύον, διότι αφενός δεν είναι λογική η διάλυση της Βουλής όταν δεν έχει ολοκληρώσει τη θητεία της και δύναται να το κάνει, αφετέρου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τη Βουλή που προτείνει την αναθεώρηση να προβεί σε μια τέτοια πρωτοβουλία, η οποία θα σημαίνει και το τέλος της λειτουργίας της.

Εν συνεχεία, κάθε φορά την αναθεωρητική πρωτοβουλία είχε μόνο η Βουλή - και η Γερουσία όταν είχε θεσμοθετηθεί – και κανένας άλλος δεν είχε ανάμιξη στην αναθεωρητική διαδικασία, εκτός φυσικά από το λαό. Η λαϊκή βούληση επί της προτεινόμενης αναθεώρησης ήταν κανόνας και εκφραζόταν σε όλες τις περιπτώσεις μέσω εκλογών, πλην της περίπτωσης του Συντάγματος του 1952 που προέβλεπε προσφυγή σε δημοψήφισμα, μια καινοτόμος ρύθμιση για εκείνη την περίοδο.

Ε) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΕ ΑΛΛΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

Ήδη έχει γίνει λόγος για τον αυστηρό χαρακτήρα του ελληνικού Συντάγματος. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες απαντώνται πιο ήπια Συντάγματα αλλά και αυστηρά σε επίπεδο διαδικασιών και ουσιαστικών ορίων, όπως συμβαίνει στο Δανικό, όπου απαιτείται η ψήφιση της πρότασης από τη Βουλή, η μεσολάβηση εκλογών, η έγκριση της πρότασης από την επόμενη Βουλή και η υποβολή της προς δημοψήφισμα και απαραίτητη πλειοψηφία όχι μικρότερη του 40%. Στο Σύνταγμα της Δανίας περιλαμβάνεται εκτενής κατάλογος μη υποκείμενων σε αναθεώρηση διατάξεων, ενώ απαιτείται απόφαση των δύο τρίτων των βουλευτών.

Ηπιότερες διαδικασίες προβλέπουν τα Συντάγματα της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Αυστρίας και της Ιρλανδίας. Ειδικότερα, στο ιταλικό προβλέπεται ότι οι νόμοι αναθεώρησης του Συντάγματος ψηφίζονται από κάθε Βουλή σε δύο διαδοχικές συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον τρεις μήνες και με απόλυτη πλειοψηφία των μελών κατά τη δεύτερη ψηφοφορία. Έπειτα, οι νόμοι αυτοί μπορούν να υποβληθούν σε λαϊκό δημοψήφισμα, μέσα σε τρεις μήνες από τη δημοσίευσή τους, εάν το ζητήσει το ένα πέμπτο των μελών της μιας από τις δύο Βουλές ή 500.000 εκλογείς ή 5 Συμβούλια Περιοχών, ενώ αν κατά τη δεύτερη ψηφοφορία επιτευχθεί πλειοψηφία μεγαλύτερη των δύο τρίτων δεν γίνεται δημοψήφισμα. Επίσης, το μόνο ουσιαστικό όριο που θέτει είναι η αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος.

Στο ισπανικό Σύνταγμα, οι αναθεωρητικές προτάσεις εγκρίνονται από πλειοψηφία τριών πέμπτων των μελών κάθε Βουλής. Επίσης, προβλέπεται η δυνατότητα διεξαγωγής δημοψηφίσματος, εφόσον εγκριθεί η αναθεώρηση από τα Γενικά Κορτές, για την επικύρωσή της και μόνο εφόσον το ζητήσει το ένα δέκατο των μελών μιας από τις Βουλές, εντός δεκαπενθημέρου από την έγκρισή της. Κανονικά δεν προβλέπεται η μεσολάβηση εκλογών παρά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις που αναφέρονται στα σχετικά άρθρα περί αναθεώρησης.²⁷

ΣΤ) Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ι) Η ιστορική εξέλιξη του ισχύοντος Συντάγματος.

Το Σύνταγμα του 1975 είναι το πρώτο που θεσμοθέτησε το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, σε συνέχεια του δημοψηφίσματος της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1974. Αν και δέχτηκε αντιδράσεις αναφορικά με τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, τις λεγόμενες «υπερεξουσίες» που προσιδίαζαν περισσότερο σε προεδρικό και όχι προεδρευόμενο σύστημα, επί δέκα έτη εφαρμόστηκε σε κλίμα ομαλότητας, δεν ασκήθηκε καμία υπερεξουσία και αποτέλεσε παράδειγμα ενός κλασικού κοινοβουλευτικού και φιλελεύθερου πολιτεύματος.

Εντούτοις, στις 9 Μαρτίου 1985 κατατέθηκε αιφνιδιαστικά στη Βουλή πρόταση αναθεώρησης η οποία αποσκοπούσε στον περιορισμό της εξουσίας του Προέδρου της Δημοκρατίας και στην καθιέρωση ενός περισσότερο πρωθυπουργοκεντρικού συστήματος, ενώ υποστηρίχτηκε η άποψη ότι απέβλεπε στη δικαιολόγηση της υπαναχώρησης του Προέδρου του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και Πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου από την αρχική πρόθεσή του να προτείνει την επανεκλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως Προέδρου της Δημοκρατίας.²⁸ Η αναθεώρηση πραγματοποιήθηκε από την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή με απόλυτη τήρηση των προβλεπόμενων στο άρθρο

²⁷ Τσιμπούκης Χ. Δ., *Αναθεωρώντας την αναθεωρητική διαδικασία*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σελ. 150.

²⁸ Ράικος Αθ. Γ., όπ. π., σελ. 65.

110 του Συντάγματος διαδικασιών, γεγονός πρωτόγνωρο στην ως τότε ελληνική συνταγματική ιστορία αλλά και εύλογο, διότι διενεργήθηκε σε μια περίοδο εξαιρετικής πολιτικής ομαλότητας.

Η αναθεώρηση που συντελέστηκε από την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή της 9^{ης} Απριλίου 2000 χαρακτηρίστηκε, κυρίως, από το συναινετικό κλίμα σε πολιτικό – κομματικό επίπεδο. Ειδικότερα, εβδομήντα πέντε από τις ογδόντα μία διατάξεις που αναθεωρήθηκαν συγκέντρωσαν πλειοψηφία μεγαλύτερη των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών που απαιτείται, δηλαδή τις υπερψήφισαν πάνω από 270 βουλευτές και μόνο έξι διατάξεις συγκέντρωσαν την απόλυτη πλειοψηφία.²⁹ Με αυτή την αναθεώρηση που και πάλι ακολούθησε πιστά την προβλεπόμενη διαδικασία, εισήχθησαν νέοι θεσμοί και διευρύνθηκε το φάσμα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, υποστηρίχθηκε και η άποψη ότι το Σύνταγμα του 1975/1986/2001 δεν πρόσφερε κάποια ουσιαστική μεταβολή, ενώ έχει χαρακτηριστεί ως φλύαρο αλλά και η αναθεώρηση του 2008 ήταν πολύ περιορισμένη, χωρίς κάποια αξιοσημείωτη τροποποίηση.

II) Η αναθεώρηση σύμφωνα με το άρθρο 110 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008.

*«Η αναθεώρηση του Συντάγματος είναι μια συνταγματικά προβλεπόμενη δυνατότητα, διαδικασία και αρμοδιότητα, που έχει όμως οριακό και εξαιρετικό χαρακτήρα, καθώς αίρει, για περιορισμένο χρονικό διάστημα και για μία προκαθορισμένη συνταγματική ύλη, το φραγμό του αυστηρού χαρακτήρα ενός τυπικού Συντάγματος, δηλαδή ενός Συντάγματος γραπτού και αυστηρού, όπως το ελληνικό».*³⁰ Ένα Σύνταγμα που η αυστηρότητά του στο

²⁹ Τσιμπούκης Χ. Δ., *Αναθεωρώντας την αναθεωρητική διαδικασία*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σελ. 69.

³⁰ Βενιζέλος Ευ., *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο, Το Συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σελ. 29.

παρελθόν έφτανε στη «*συνταγματική αλαζονεία*», σε βαθμό που προκαλούσε για επανάσταση.³¹

Το ισχύον Σύνταγμα δεν φτάνει στην αλαζονεία αλλά παραμένει αυστηρό, καθώς επιτρέπει την αναθεώρησή του αλλά εξαιρεί ορισμένες διατάξεις, δημιουργώντας ένα σκληρό πυρήνα διατάξεων τις οποίες προστατεύει και διατηρεί αλώβητες. Συνεπώς είναι απολύτως αυστηρό ως προς το μη αναθεωρήσιμο των θεμελιωδών διατάξεων του που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και όσων απαριθμούνται ειδικά στο άρθρο 110 που προβλέπει την αναθεώρηση. Σχετικά αυστηρό είναι ως προς τις υπόλοιπες διατάξεις, καθώς προβλέπει ειδικό αναθεωρητικό όργανο και ειδική διαδικασία. Η αυστηρότητά του συνεπάγεται ότι υπέρκειται της νομοθετικής εξουσίας και διαμορφώνει την έννοια της συνταγματικής νομιμότητας ως βαθμίδας διάφορης της κοινής ή διοικητικής νομιμότητας, που σημαίνει ότι κάθε πράξη οργάνου της κρατικής εξουσίας πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας πραγματοποιείται παρεμπιπτόντως από όλα τα δικαστήρια, ενώ για τις διοικητικές πράξεις διενεργείται μόνο από τα διοικητικά δικαστήρια.³²

Στην παράγραφο 1, λοιπόν, του Συντάγματος προβλέπονται ουσιαστικοί περιορισμοί οι οποίοι αποκλείουν από την αναθεώρηση τις διατάξεις που σχετίζονται με τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και διατάξεις που καταγράφονται ρητά και με σαφήνεια και είναι οι ακόλουθες:

- Το άρθρο 2 παρ. 1 περί υποχρέωσης σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου
- Το άρθρο 4 παρ. 1 περί ισότητας των Ελλήνων
- Το άρθρο 4 παρ. 4 περί δικαιώματος πρόσβασης των Ελλήνων στις δημόσιες λειτουργίες

³¹ Βενιζέλος Ευ. Β., *Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975*, Δίκαιο και πολιτική 10, σελ. 20, υποσημ. 3.

³² Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 53.

- Το άρθρο 4 παρ. 7 περί απαγόρευσης απονομής τίτλων ευγενίας ή διάκρισης
- Το άρθρο 5 παρ. 1 περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και περί συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας
- Το άρθρο 5 παρ. 3 περί του απαραβίαστου της προσωπικής ελευθερίας
- Το άρθρο 13 παρ. 1 περί ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης
- Το άρθρο 26 περί της αρχής της διάκρισης των εξουσιών σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική.

Οι προαναφερθείσες ρυθμίσεις αποτελούν τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος. Στη συνέχεια αναλύεται η διαδικασία της αναθεώρησης, όπως προβλέπεται στις παραγράφους 2 έως 6 του άρθρου 110 και η οποία συντείνει στην ενίσχυση των ορίων και των εγγυήσεων του Συντάγματος.

Πιο συγκεκριμένα, από τις ανωτέρω παραγράφους τους άρθρου 110 αλλά και από το άρθρο 119 του Κανονισμού της Βουλής προκύπτουν τα ακόλουθα:

Η πρώτη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας ξεκινάει με την υποβολή γραπτής πρότασης στη Βουλή από 50 τουλάχιστον βουλευτές και όχι μέλη της κυβέρνησης, εκτός εάν έχουν τη βουλευτική ιδιότητα, στην οποία πρέπει να προσδιορίζουν τις αναθεωρητέες διατάξεις, κατά τρόπο ειδικό και ορισμένο, με τη συμπάρθεση αιτιολογικής έκθεσης. Ο γραπτός τύπος της πρότασης επιβάλλεται για δύο λόγους: «*πρώτον*, για να αποδεικνύεται ότι γίνεται στα σοβαρά και όχι υποκειμενικά, και, *δευτερον*, για να υπάρχει βεβαιότητα ως προς το περιεχόμενό της». Οι προτάσεις αναθεώρησης που έχουν υποβληθεί από το 1910 έως σήμερα είναι όλες γραπτές.³³ Ο προσδιορισμός των αναθεωρητέων διατάξεων πρέπει να είναι: «*ειδικός*, με την έννοια ότι πρέπει να καθορίζονται αριθμητικά οι κύριες διατάξεις που θα αναθεωρηθούν (αριθμός άρθρου, παραγράφου, εδαφίου, κ.λπ.) με

³³ Βολουδάκης Β. Κ. *Σχεδιάγραμμα για μια Ευρεία και Ριζική Συνταγματική Αναθεώρηση*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 28.

ταυτόχρονη μνεία του θέματος που ρυθμίζουν καθώς και οι διατάξεις που είναι συναφείς ή συνέχονται αναγκαίως με αυτές.» και «*ορισμένος*, με την έννοια ότι πρέπει να αναφέρονται οι συγκεκριμένες κατευθύνσεις προς τις οποίες θα κινηθεί η επόμενη Βουλή (αναθεωρητική) για τον καθορισμό του ουσιαστικού περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων. Οι κατευθύνσεις αυτές πρέπει να προσδιορίζονται με συγκεκριμένες διατυπώσεις των προτεινόμενων για αναθεώρηση διατάξεων. Οι συγκεκριμένες αυτές διατυπώσεις είναι αναγκαίες, όχι μόνο για να καταστήσουν άμεσα εμφανείς τις προθέσεις και τους στόχους της πρότασης αναθεώρησης, αλλά και για να αποτελέσουν τη βάση για τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις».³⁴ Έπειτα, οι προτάσεις τυπώνονται και διανέμονται στους βουλευτές και παραπέμπονται για εξέταση στην ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή, την Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος, η οποία απαρτίζεται από τον Πρόεδρο της Βουλής και από 38 έως 50 βουλευτές κατά αναλογία της δύναμης των πολιτικών κομμάτων στη Βουλή. Στην Επιτροπή αυτή τάσσεται από τη Βουλή προθεσμία εντός της οποίας υποχρεούται να υποβάλει την έκθεσή της. Αφού υποβληθεί η έκθεση ή αν παρέλθει άπρακτη η προθεσμία που έχει θέσει η Βουλή, οι προτάσεις εγγράφονται σε ειδική ημερήσια διάταξη και συζητούνται στην Ολομέλεια της Βουλής. Στη συνέχεια, πραγματοποιούνται δύο φανερές, ονομαστικές ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους ένα μήνα, σχετικά με την ανάγκη αναθεώρησης και τον καθορισμό των αναθεωρητέων διατάξεων και όχι του περιεχομένου τους. Η απαιτούμενη πλειοψηφία είναι τα τρία πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών, δηλαδή 180 βουλευτές και στις δύο ψηφοφορίες για καθεμιά αναθεωρητέα διάταξη χωριστά. Εάν δεν επιτευχθεί η συγκεκριμένη πλειοψηφία, αρκεί η απόλυτη πλειοψηφία των 151 βουλευτών και στις δύο ψηφοφορίες για καθεμιά διάταξη, καθώς στην τελευταία φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας, όσες διατάξεις δεν έχουν συγκεντρώσει αυξημένη πλειοψηφία στην πρώτη φάση, είναι υποχρεωτικό να την εξασφαλίσουν τότε, προκειμένου να ολοκληρωθεί η αναθεώρηση. Αντιστρόφως, για όσες διατάξεις υπερψηφιστούν από τουλάχιστον 180 βουλευτές στην πρώτη φάση, αρκεί η απόλυτη πλειοψηφία στην τελευταία.

³⁴ Βολουδάκης Β. Κ., όπ. π., σελ. 28.

Επόμενο και κρίσιμο στάδιο της διαδικασίας είναι η προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία. Η λαϊκή κυριαρχία, η οποία εκφράζεται μέσω του εκλογικού δικαιώματος είναι αναγκαίο στοιχείο της διαδικασίας, διότι απαιτείται πρωτίστως η συναίνεση του λαού επί της αναθεώρησης, καθώς από εκείνον πηγάζει η εξουσία που ασκείται από τους αντιπροσώπους του. Με την ολοκλήρωση των εκλογών, αναδεικνύεται η νέα Βουλή, η αναθεωρητική.

Η Αναθεωρητική Βουλή οφείλει να περατώσει το έργο της κατά την πρώτη τακτική σύνοδό της. Ο Πρόεδρος της Βουλής συστήνει και πάλι Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος για την επεξεργασία του περιεχομένου των διατάξεων. Η Αναθεωρητική Βουλή, αφού υποβληθεί η σχετική έκθεση της Επιτροπής, ή ακόμη και χωρίς αυτή, εάν παρέλθει η προθεσμία υποβολής της, προχωρά σε μία μόνο ονομαστική ψηφοφορία για κάθε μία διάταξη χωριστά, επιδιώκοντας είτε την απόλυτη ψηφοφορία είτε αυξημένη, σύμφωνα με την εναλλαγή των πλειοψηφιών που αναλύθηκε ανωτέρω.

Τέλος, το σύνολο των αναθεωρημένων διατάξεων δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης εντός δέκα ημερών από την ψήφισή τους και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμα.³⁵ Σημειώνεται ότι απαγορεύεται επόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος πριν από την παρέλευση πενταετίας από τη θέση σε ισχύ της προηγούμενης.

Εκ των ανωτέρω γίνεται αντιληπτό ότι αποκλειστικός φορέας της αναθεωρητικής λειτουργίας είναι η Βουλή και μάλιστα η Βουλή που έχει εξοπλιστεί με την αρμοδιότητα αυτή, καθώς έχει προέλθει από εκλογές στις οποίες έχει ληφθεί υπόψη το ζήτημα της αναθεώρησης διατάξεων που έχει υποδείξει η προηγούμενη Βουλή, γεγονός που επιβεβαιώνει τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Η αναθεωρητική Βουλή, λοιπόν, δεσμεύεται πολιτικά να υλοποιήσει το περιεχόμενο της

³⁵ Το ψήφισμα, το οποίο προβλέπεται στην παράγραφο 5 του άρθρου 110 του Συντάγματος έχει το περιεχόμενο που το ίδιο το Σύνταγμα του δίνει, δηλαδή είναι «απλά και μόνο, η τελική πανηγυρική και δημοσιεύσιμη στην ΕτΚ, πράξη της αναθεωρητικής Βουλής, με την οποία ολοκληρώνεται και τίθεται σε ισχύ η (ψηφισμένη ήδη) αναθεώρηση του Συντάγματος. Άρα καμμία πράξη άλλου (εκτός της αναθεωρητικής βουλής) οργάνου, ούτε πράξη της αναθεωρητικής Βουλής με άλλο περιεχόμενο δεν μπορεί να θεωρηθεί ψήφισμα κατά το άρθρ. 110§5Σ. Βλ. Βενιζέλου Ευ. Β., όπ. π. (υποσημ. 24), σελ. 224.

αναθεωρητικής εντολής που έλαβε από τους εκλογείς της. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να ασκεί παράλληλα και τις νομοθετικές αρμοδιότητές της. Άρα, δεν συμμετέχουν στη διαδικασία ούτε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ούτε η κυβέρνηση. Ωστόσο, επειδή η κοινοβουλευτική πλειοψηφία είναι συνήθως μονοκομματική, η διάκριση από την κυβέρνηση είναι ορισμένες φορές δυσχερής.

Αντικείμενο της αναθεώρησης είναι το τυπικό Σύνταγμα με την εξαίρεση των διατάξεων που έχουν προαναφερθεί. Το ισχύον Σύνταγμα καθιερώνει ως κανόνα το αναθεωρήσιμο των διατάξεων και ως εξαίρεση την απαγόρευση της αναθεώρησης. Η απαγόρευση αυτή προστατεύει το νόημα των διατάξεων και όχι τη γλωσσική διατύπωσή τους. Για το λόγο αυτό, δεν απαγορεύεται μόνο η τροποποίηση των μη αναθεωρήσιμων διατάξεων αλλά και η προσθήκη διάταξης, η οποία αλλοιώνει, αναιρεί ή αντιστρατεύεται το νόημα αυτών των διατάξεων.³⁶

Το Σύνταγμα, με τον πυρήνα των διατάξεων που αφήνει ανέγγιχτο, δημιουργεί όρια – φραγμούς στην αναθεωρητική λειτουργία. Τα όρια αυτά είναι ουσιαστικά και διαδικαστικά αλλά μπορούν να διακριθούν και σε ρητά και σιωπηρά. Ρητά είναι τα όρια όταν καταγράφονται στο κείμενο του Συντάγματος ή συνάγονται ερμηνευτικώς από το γράμμα τους, δηλαδή κάποιες θεμελιώδεις αρχές που προκύπτουν από το σκοπό ή το πνεύμα των διατάξεων στις οποίες εμφανίζονται τα ρητά όρια. Τα σιωπηρά όρια προκύπτουν από την όλη λογική του Συντάγματος και της αναθεώρησής του. Λόγου χάρη, η διατήρηση της ταυτότητας και συνέχειας του Συντάγματος ή του πολιτεύματος είναι σιωπηρό όριο, το οποίο δεν προκύπτει από κάποια ρητή διάταξη, απαγορευτική της αναθεώρησης αλλά ως αναγκαίο όριο της αναθεωρητικής διαδικασίας, εφόσον δεν μπορεί σφετεριστεί πρωτογενή εξουσία, αρνούμενη τον εαυτό της.³⁷

³⁶ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 56.

³⁷ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., σελ. 57.

III) Ερμηνεία των ουσιαστικών ορίων της συνταγματικής αναθεώρησης.

Τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης που θέτει το άρθρο 110 του Συντάγματος στην πρώτη παράγραφο του αναφέρονται στη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και σε ορισμένες ειδικές αριθμημένες διατάξεις και δημιουργούν ένα πολύ στενό σκληρό πυρήνα, ο οποίος δεν περιλαμβάνει διατάξεις και αρχές το σύγχρονου αστικού κράτους αλλά εμμένει στα αρχαϊκά φιλελεύθερα και δημοκρατικά χαρακτηριστικά του.

Ποια είναι πραγματικά αυτά τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης; Μια κριτική ερμηνεία του άρθρου 110 των προγενέστερων Συνταγμάτων, με σημείο αναφοράς το Σύνταγμα του 1975 μπορεί να οδηγήσει στην απάντηση. Καταρχάς, στο Σύνταγμα του 1975, για πρώτη φορά στην ιστορία θέσπισης ελληνικών Συνταγμάτων, χρησιμοποιείται θετική διατύπωση για τη δυνατότητα αναθεώρησης, εισάγοντας κάποιες εξαιρέσεις. Σημειώνεται απόκλιση, λοιπόν, από την πάγια έως τότε τακτική αναφοράς σε θεμελιώδεις και μη θεμελιώδεις διατάξεις. Αυτό ήταν ένα πρώτο βήμα για τον καθορισμό των ουσιαστικών ορίων, καθώς ο προσδιορισμός των θεμελιωδών διατάξεων ήταν προβληματικός και καθιστούσε το Σύνταγμα είτε πολύ ευάλωτο σε αλλοιώσεις είτε πολύ φοβικό απέναντι σε μεταβολές. Συνεπώς, το άρθρο 110 παρουσιάζει μεγαλύτερη σαφήνεια.

Η μορφή του πολιτεύματος είχε επισημανθεί στα Συντάγματα του 1925 και 1952. Από το 1975 προστέθηκε και η βάση του πολιτεύματος που παραπέμπει αυτομάτως στο άρθρο 1§2 του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία, θεμέλιο του Συντάγματος είναι η λαϊκή κυριαρχία. Η χρήση του πληθυντικού στη διατύπωση («εξαιρέσει των **καθοριζουσών** την βάση και την μορφήν του πολιτεύματος...») του 110§1 οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένα ολόκληρο πλέγμα συνταγματικών διατάξεων που συνδέονται με τη μορφή και τη βάση του πολιτεύματος εξαιρείται της αναθεώρησης. Δημιουργείται κατά αυτό τον τρόπο ένα «υπερσύνταγμα» που ταυτίζεται με το λεγόμενο «πραγματικό σύνταγμα», το οποίο ορίζεται ως «το σύμπλεγμα των θεμελιωδών αρχών και κανόνων, οι οποίοι ανεξάρτητα αν βρίσκονται αποτυπωμένοι στο τυπικό Σύνταγμα ή συνάγονται απ' αυτό, συνθέτουν τον

ουσιώδη πυρήνα μιας συγκεκριμένης έννομης τάξης (ή την πολιτική ταυτότητα ενός συγκεκριμένου κράτους), εκφράζοντας σκοπούς ή αξίες των κυρίαρχων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων ή καταγράφοντας τη συνισταμένη αξιών από τις οποίες εμφορούνται ανταγωνιστικές δυνάμεις. Το σύμπλεγμα αυτό των αρχών και των κανόνων ισχύει και εφαρμόζεται επειδή ανταποκρίνεται στη συλλογική πολιτική και κοινωνική συνείδηση, που έχει διαμορφωθεί σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή, και προσδιορίζει το πραγματικό νόημα των συνταγματικών διατάξεων κατά την συνάντησή τους με την πράξη και με τις ιδεολογίες μιας παλλόμενης από συγκρούσεις και εξελισσόμενης κοινωνίας. Το πραγματικό σύνταγμα αποτελεί τη συστατική αιτία, την πρωταρχική αρχή που εξασφαλίζει την αποτελεσματική εφαρμογή, τη συνέχεια, την ερμηνευτική ενότητα και ταυτότητα της συνταγματικής τάξης και, τέλος, οριοθετεί σιωπηρά την αναθεώρησή της».³⁸

Η διασφάλιση των διατάξεων που καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας σχετίζεται με τη μορφή της κυβέρνησης του Κράτους, δηλαδή με τον τρόπο κατά τον οποίο κατανέμεται η κυριαρχία στα διάφορα όργανα. Αρχικά συμπλέκεται με τον αβασίλευτο, κοινοβουλευτικό και δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος και ειδικότερα με τις σχέσεις μεταξύ Προέδρου της Δημοκρατίας, Βουλής και Κυβέρνησης και την κατανομή αρμοδιοτήτων, σε συνδυασμό με τη ρητή αναφορά στο άρθρο 26 όπου εξαγγέλλεται η αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Αντίστοιχα, η διασφάλιση των διατάξεων που καθορίζουν τη βάση του πολιτεύματος, δηλαδή το θεμέλιό του, συνεπάγεται την αναζήτηση των διατάξεων που περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας ως ειδικότερης έκφρασης της δημοκρατικής αρχής, καθώς και τα δομικά στοιχεία και τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος.

Ο όρος αβασίλευτος χαρακτήρας του πολιτεύματος σημαίνει ότι ο Ανώτατος Άρχων, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, δεν αποκτά το αξίωμα «κληρονομικώ δικαίω» αλλά εκλέγεται με δημοκρατικές διαδικασίες, δια των αντιπροσώπων του λαού. Ο αντιπροσωπευτικός χαρακτήρας σημαίνει ότι ο λαός ασκεί την κυριαρχία του όχι άμεσα αλλά μέσω των αντιπροσώπων του,

³⁸ Μανιτάκης Αντ., *Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 197.

ο δε κοινοβουλευτικός χαρακτήρας αποτελεί διάκριση του αντιπροσωπευτικού συστήματος, καθώς ο λαός εκλέγει την εθνική αντιπροσωπεία του, τα μέλη του κοινοβουλίου και κατά επέκταση την κυβέρνησή του. Για το λόγο αυτό δεν δύναται η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας να είναι άμεση, δηλαδή να εκλέγεται απευθείας από λαό, διότι σε μια τέτοια περίπτωση θα αλλοιωνόταν ο χαρακτήρας του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Δημοκρατίας και θα λάμβανε χαρακτηριστικά προεδρικού ή ημι-προεδρικού συστήματος. Άλλωστε, η άμεση εκλογή του δεν συνάδει με το πολιτικά ανεύθυνο του αρχηγού του κράτους και με την ανάθεση αποκλειστικά στην κυβέρνηση της ευθύνης για τη διακυβέρνηση της χώρας. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας, θεμελιώδες χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτεύματος, δύναται να εντοπιστεί στις εκλογικές διαδικασίες, στη διάκριση των λειτουργιών, στην κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί θεμέλιο όλων των προαναφερθέντων στοιχείων του πολιτεύματος και είναι εκείνη η οποία νομιμοποιεί όλους τους θεσμούς, τις λειτουργίες, τις εξουσίες και τους φορείς αυτών, για το λόγο αυτό σχετίζεται σαφώς με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών.

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι στο πλέγμα των διατάξεων που αφορούν στον αβασίλευτο χαρακτήρα του πολιτεύματος ανήκει το άρθρο 50 του Συντάγματος που καθορίζει τις αρμοδιότητες αλλά και την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Όσον αφορά στον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, αυτός διέπει πλήθος συνταγματικών διατάξεων που σχετίζονται με την πολιτική ευθύνη της κυβέρνησης και των Υπουργών ενώπιον του κοινοβουλίου, δηλαδή την υποχρέωση της κυβέρνησης να έχει την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου, ακόμη με τον κοινοβουλευτικό έλεγχο και το θεσμό της ψήφου εμπιστοσύνης και δυσπιστίας. Συνεπώς, δεν μπορεί να καταργηθεί ο διορισμός του Πρωθυπουργού από τον αρχηγό του Κράτους με βάση την αρχή της δεδηλωμένης, ούτε και ο θεσμός της διάλυσης της Βουλής. Δεν επιτρέπεται να εξοπλιστεί ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας με αρμοδιότητες που να θίγουν την ουσία του κοινοβουλευτικού συστήματος. Ακόμη, δεν υπόκειται σε αναθεώρηση το άρθρο 35 παρ. 1 του Συντάγματος αναφορικά με τον κανόνα προσυπογραφής όλων των πράξεων που εκδίδει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας από τον αρμόδιο Υπουργό, καθώς, στο κοινοβουλευτικό

σύστημα, η πολιτική ευθύνη της κυβέρνησης συνδυάζεται με το πολιτικά ανεύθυνο του αρχηγού του Κράτους αλλά δεν κρίνεται δόκιμη και η τροποποίηση του άρθρου 82 παρ. 1 του Συντάγματος που αναθέτει αποκλειστικά στην κυβέρνηση τη χάραξη και την κατεύθυνση της γενικής πολιτικής της χώρας, για την οποία είναι μόνο αυτή πολιτικά υπεύθυνη ενώπιον του κοινοβουλίου.³⁹

Όσον αφορά στη βάση του πολιτεύματος και την προστασία της λαϊκής κυριαρχίας ως θεμελίου του, στο πλέγμα των σχετικών διατάξεων ανήκουν όσες διατάξεις θίγουν το νόημα της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας κατά το οποίο οι αποφάσεις των κρατικών οργάνων πρέπει να βασίζονται στη λαϊκή συναίνεση ή να τεκμαίρεται ότι, από τον τρόπο λήψης και τις διαδικασίες έκδοσής τους, στηρίζονται σε αυτή, όπως είναι η αιτιολόγηση και η δημοσιότητά τους.

Επιπροσθέτως, δεν υπάγονται σε αναθεώρηση οι διατάξεις που προστατεύουν τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, δηλαδή την ανάθεση της νομοθετικής εξουσίας από το λαό σε ένα αντιπροσωπευτικό όργανο, τη Βουλή, καθώς και όλες τις ρυθμίσεις που σχετίζονται με την ανάδειξη και τον τρόπο λειτουργίας της, ως αποκλειστικού οργάνου πολιτικής αντιπροσώπευσης του λαού. Έτσι, δεν θίγονται τα σχετικά με την καθολική, ίση, άμεση και μυστική ψηφοφορία για την εκλογή της, τη διάρκεια της θητείας της, το ανεύθυνο για γνώμη ή ψήφο των βουλευτών κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους και το ακαταδίωκτο, χωρίς προηγούμενη άδεια της Βουλής, η δημοσιότητα των συνεδριάσεων, ο κανονισμός της λειτουργίας της και η σύνδεση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι με συγκεκριμένες προϋποθέσεις (ηλικία, ιδιότητα του πολίτη). Επίσης, απρόσβλητος από την αναθεώρηση θα πρέπει να μένει ο θεσμός του πολυκομματισμού, ως συστατικού στοιχείου της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Επισημαίνεται ότι η δημοκρατική αρχή στο δικό μας Σύνταγμα καθιερώνεται «ως ρήτρα ανοικτή, ικανή να συμπεριλάβει και να εγκολπωθεί κάθε νέο θεσμό και κάθε νέα διαδικασία συμμετοχής, αντιπροσώπευσης ή διαβούλευσης του λαού και έκφρασης της κοινής γνώμης, που όχι μόνο δεν

³⁹ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., (υποσημ. 15), σελ. 301.

αντιστρατεύεται τη λαϊκή θέληση, αλλά συντείνει στην πληρέστερη, γνησιότερη, καθολικότερη και ορθολογικότερη εκδήλωση και κατοχύρωσή της».⁴⁰

Απρόσβλητη από τη αναθεώρηση θα πρέπει να παραμένει η δικαιοκρατική μορφή του πολιτεύματος η οποία συνίσταται στην τυπική υπεροχή του Συντάγματος έναντι όλων των κοινών νόμων και στην υποχρέωση συμμόρφωσης όλων των κρατικών εξουσιών με το γράμμα του. Συνεπώς, δεν προσβάλλεται και η αρχή της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης αλλά και ο θεσμός του ελέγχου της νομιμότητας τους από τα διοικητικά δικαστήρια. Στο ίδιο πλέγμα εντάσσονται και οι συνταγματικοί κανόνες που καθορίζουν την απονομή δικαιοσύνης και τη ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, όπως η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων και η δημοσιότητα των δικών, η προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών, οι εγγυήσεις της ισοβιότητάς τους, οι εγγυήσεις για δίκαιη δίκη και έννομη προστασία, η τριμερής διάκριση της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων, η υπαγωγή των δικαστών στο Σύνταγμα και τους νόμους όταν δικάζουν.

Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η οποία εξαιρείται ρητά από την αναθεώρηση του Συντάγματος, πρέπει να προστατεύεται και ως ειδικότερη έκφανση τόσο της δικαιοκρατικής αρχής όσο και της δημοκρατικής. Επομένως, δεν επιτρέπεται να θιγούν οι εγγυήσεις της δικαστικής ανεξαρτησίας και όσες απαγορεύουν τη σύγχυση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, εγγυήσεις που διασφαλίζουν και τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος.

Η ειδική αναφορά του άρθρου 110 του Συντάγματος σε συγκεκριμένες διατάξεις που σχετίζονται με βασικά ατομικά δικαιώματα, όπως ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου, το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η ισότητα, όπως και η θρησκευτική ελευθερία, ουσιαστικά εντάσσει στο σκληρό πυρήνα του Συντάγματος όλα τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που καθορίζουν τη θεμελιώδη θέση του ατόμου στην κοινωνία και το κράτος και αποτελεί υπέρτατη αρχή των εννόμων

⁴⁰ Μανιτάκης Αντ., όπ. π. (υποσημ. 15), σελ. 300.

σχέσεων και της κοινωνικής συμβίωσης. Υπογραμμίζεται ότι το πραγματικό Σύνταγμα ενεργεί ως όριο της αναθεωρητικής λειτουργίας, έτσι, «μη αναθεωρήσιμες είναι ορισμένες βασικές προστατευτικές εγγυήσεις του φυσικού, δομημένου και πολιτιστικού περιβάλλοντος, που έχουν καταξιωθεί νομοθετικά και νομολογιακά».⁴¹ Γενικότερα, η αναθεωρητική εξουσία δεν επιτρέπεται να θίγει νέα δικαιώματα τα οποία καθιερώνονται συνταγματικά ούτε να σχετικοποιεί την προστασία τους.

IV) Ερμηνεία των διαδικαστικών ορίων της συνταγματικής αναθεώρησης.

Από την αναλυτική παρουσίαση της διαδικασίας της αναθεώρησης η οποία έχει ήδη προηγηθεί, συνάγεται ότι τα τρία στάδιά της, δηλαδή η απόφαση για την ανάγκη αναθεώρησης από την προτείνουσα Βουλή, η παρεμβολή των εθνικών εκλογών με σκοπό την ανίχνευση της λαϊκής βούλησης και τελικά η απόφαση της Αναθεωρητικής Βουλής είναι αναγκαία, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται από το ότι η ίδια περίπου διαδικασία αποτελούσε πάγια τακτική από το Σύνταγμα του 1864 και έπειτα, καθώς απώτερος στόχος ήταν και είναι η ευρεία συναίνεση, μεταξύ των δύο αποφασιζουσών Βουλών αλλά πρωτίστως η συναίνεση του λαού που είναι θεμελιώδης, καθώς αυτός νομιμοποιεί όλες τις εξουσίες και όλες τις λειτουργίες.

Σε κάθε περίπτωση, ουσιώδης επιδίωξη της ορθής αναθεωρητικής διαδικασίας θα πρέπει να είναι η ευρεία αναθεωρητική πλειοψηφία, η οποία δεν θα ταυτίζεται απλώς με κάθε συγκυριακή κυβερνητική πλειοψηφία. Επομένως, στην περίπτωση κατά την οποία συγκεντρώνεται πλειοψηφία τριών πέμπτων στην πρώτη Βουλή, οπότε αρκεί η απόλυτη πλειοψηφία από την Αναθεωρητική, την απόφαση λαμβάνει επί της ουσίας η κυβερνώσα Βουλή, βασιζόμενη στην μονοκομματική, συνήθως, πλειοψηφία, χωρίς να μεριμνά για την ευρύτερη πολιτική συναίνεση. Αυτό συνέβη κατά την αναθεώρηση του 1986, ενώ το Σύνταγμα του 2001 ψηφίστηκε σε κλίμα

⁴¹ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., (υποσημ. 31), σελ. 307.

απόλυτης συναίνεσης, καθώς συγκέντρωσε την ειδική πλειοψηφία των τριών πέμπτων και από τις δύο Βουλές.

Κρίσιμο σημείο στη διαδικασία, σε ό,τι αφορά την ευρύτερη συναίνεση είναι ότι η Αναθεωρητική Βουλή δεν δεσμεύεται ως προς το περιεχόμενο των αναθεωρητέων διατάξεων, διότι αν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα ακυρωνόταν η λαϊκή βούληση. Από την άλλη, έργο της προτείνουσας Βουλής είναι μόνο η εξακρίβωση της ανάγκης αναθεώρησης και ο προσδιορισμός των αναθεωρητέων διατάξεων. Αν, λοιπόν, η προτείνουσα Βουλή αποφασίσει με αυξημένη πλειοψηφία και προκύψει από εκλογές αναθεωρητική πλειοψηφία αντίθετη με την αναθεώρηση, τότε δεν θα υπάρχει ευρεία συναίνεση, οπότε είτε θα πρέπει να διακοπεί η διαδικασία, τουλάχιστον για ορισμένα άρθρα είτε να προχωρήσει μόνο για τα άρθρα για τα οποία υπάρχει συμφωνία. Ειδάλλως, η επιφορτισμένη με την κρίσιμη ευθύνη επί του προσδιορισμού του περιεχομένου Αναθεωρητική Βουλή, θα πρέπει να αποφανθεί με 151 ψήφους, δηλαδή με την εκάστοτε κυβερνητική πλειοψηφία.

Συνεπώς, ορθότερο κρίνεται να αποφαινεται η Αναθεωρητική Βουλή με 151 ψήφους στην περίπτωση κατά την οποία έχει διαμορφωθεί πραγματική συναίνεση κατά την προτείνουσα Βουλή. Αντιθέτως, εάν στο πρώτο στάδιο δεν σχηματίζεται ευρεία συναίνεση, τότε η αυξημένη πλειοψηφία θα πρέπει να επιδιώκεται στην επόμενη Βουλή, προκειμένου να διασφαλίζεται και η συναίνεση της εκάστοτε Αντιπολίτευσης. Πρόκειται για την πιο ασφαλή μέθοδο για την επίτευξη πραγματικής και ευρείας συναίνεσης, με απόλυτο σεβασμό προς τη δημοκρατική αρχή, η οποία δεν πρέπει να συγχέεται με την κυβερνητική πλειοψηφία αλλά με την αυξημένη πλειοψηφία, στην οποία βρίσκει βήμα και η φωνή της Αντιπολίτευσης.

Επιπροσθέτως, προβληματισμούς μπορεί να εγείρει και η διαδικαστική προϋπόθεση της παρέλευσης πενταετίας από την προηγούμενη αναθεώρηση. Στην προκειμένη περίπτωση, η εθνική αντιπροσωπεία η οποία, σε δεδομένη χρονική στιγμή προβαίνει σε μεταβολή του Συντάγματος, είναι αναγκαίο να θεσπίζει διατάξεις με διαχρονική ισχύ, προσαρμόσιμες στις μελλοντικές εξελίξεις, διότι η πενταετία μπορεί να φτάσει τη δεκαετία εάν η επόμενη προτείνουσα Βουλή εξαντλήσει την τετραετή θητεία της και

ολοκληρωθεί η διαδικασία, όπως προβλέπεται, στην πρώτη σύνοδο της επόμενης. Στο ρυθμό με τον οποίο εξελίσσεται η σύγχρονη πραγματικότητα, μέσα σε δέκα έτη μπορούν να επέλθουν πολλές και ουσιαστικές μεταβολές, τις οποίες οφείλει να προβλέπει, στο μέτρο του δυνατού, η κάθε Αναθεωρητική Βουλή.

Τέλος, η πρόβλεψη του Συντάγματος για παρεμβολή του εκλογικού σώματος πρέπει να αντιμετωπίζεται με την απαραίτητη σοβαρότητα, προκειμένου να εκπληρώνει το ρόλο της. Οι εκλογείς είθισται να ψηφίζουν λαμβάνοντας υπόψη το γενικότερο πολιτικό πρόγραμμα των υποψηφίων, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο περιεχόμενο της Αναθεώρησης. Οι προτάσεις επί της Αναθεώρησης κρίνεται δόκιμο να τίθενται σε δημόσια διαβούλευση με τρόπο εκτενή και λεπτομερειακό, ώστε οι πολίτες να είναι πλήρως ενημερωμένοι για τις επικείμενες συνταγματικές μεταβολές και αυτό να αντανακλάται στην ψήφο τους. Η έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά των πολιτών για την Αναθεώρηση οφείλεται και στο γεγονός ότι τα πολιτικά κόμματα δεν επιχειρούν καινοτόμες προτάσεις, φοβούμενοι το πολιτικό κόστος, με αποτέλεσμα, μια ενδεχόμενη τροποποίηση του Συντάγματος να περνάει αδιάφορη από το εκλογικό σώμα. Συνήθως, οι μεγάλες πλειοψηφίες και η ευρύτερη συναίνεση και στην προτείνουσα και στην Αναθεωρητική Βουλή, μαρτυρούν τέτοιες συντηρητικές και συγκρατημένες προτάσεις.

V) Σιωπηρά όρια της αναθεώρησης.

Ο βασικότερος σιωπηρός φραγμός στην αναθεώρηση του Συντάγματος είναι ο ίδιος ο αυστηρός χαρακτήρας του. Το προφανές είναι ότι, εάν η αναθεωρητική εξουσία θίξει το σκληρό πυρήνα του, θα είναι σαν να αρνείται τον εαυτό της ως συντεταγμένη εξουσία, σαν να σφετερίζεται συντακτική ιδιότητα καταλύοντας τα θεμέλια του Συντάγματος. Η μη προφανής διαπίστωση έγκειται στο ότι η αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος τείνει να γίνει τόσο συχνή και εύκολη υπόθεση, ώστε να σχετικοποιεί τον πολύ αυστηρό χαρακτήρα του, γεγονός ιδιαίτερος επικίνδυνο για την ασφάλεια και τη συνέχειά του. Η αυστηρότητα του Συντάγματος ήταν πάγια τακτική καθ' όλη τη διάρκεια του ελληνικού συνταγματισμού, με

απώτερο σκοπό τη διαφύλαξη του δημοκρατικού πολιτεύματος από τις συντεταγμένες εξουσίες και από τις εκάστοτε συγκυριακές προθέσεις των κυβερνητικών πλειοψηφιών. Επομένως, ο ίδιος ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος προορίζεται για να το προστατεύει όχι μόνο από τις μεταβολές των θεμελιωδών διατάξεών του αλλά και από τις αλλεπάλληλες αναθεωρήσεις του, καθώς έτσι θα διαφυλάσσονται «οι θεμελιώδεις όροι του δημοκρατικού πολιτικού μας βίου, που είναι η προστασία των δικαιωμάτων της μειοψηφίας, η δυνατότητα της μειοψηφίας να μπορεί να γίνει πλειοψηφία, ο πλουραλιστικός χαρακτήρας του πολιτεύματος, οι δικαιοκρατικές εγγυήσεις των δικαιωμάτων και ελευθεριών και, κυρίως, η δημοκρατική πολιτική μας ταυτότητα και συνέχεια».⁴²

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος δεσμεύει σιωπηρά την αναθεωρητική εξουσία και ως προς τη διαδικασία που περιγράφεται στις παραγράφους 2 έως 6 του άρθρου 110 του Συντάγματος, η τροποποίηση της οποίας θα αναιρούσε την αυστηρότητά του. Ειδικά σε ό,τι αφορά στην ύπαρξη τριών σταδίων με την παρεμβολή του εκλογικού σώματος, η οποία είναι θεμελιώδης για τη θωράκιση της λαϊκής κυριαρχίας, τυχόν αναθεώρησή της θα μετέτρεπε το Σύνταγμα σε ήπιο. Άλλωστε, η αναθεωρητική εξουσία δεν περιλαμβάνει την εξουσία να μεταβάλλει τα θεμέλια της αρμοδιότητάς της. Αν το κάνει, τότε θα μεταλλαχθεί σε φορέα συντακτικής εξουσίας. Οι διαδικαστικοί κανόνες λειτουργούν ως εργαλεία που εγγυώνται την ταυτότητα και τη συνέχεια του Συντάγματος.⁴³ Η ουσία είναι ότι η αυστηρότητα του Συντάγματος τοποθετεί την αναθεωρητική εξουσία στις συντεταγμένες εξουσίες, νομικά δεσμευμένες. Η συνταγματική νομιμότητα της αναθεωρητικής λειτουργίας μόνο σε αυτό το θεμελιώδη κανόνα μπορεί να υπαχθεί.

Αναφορικά με τη λαϊκή κυριαρχία και τη δυνατότητα έκφρασής της μέσω δημοψηφίσματος στην περίπτωση της συνταγματικής αναθεώρησης, επίσης κρίνεται ανεπίτρεπτη, διότι κάτι τέτοιο θα αναιρούσε ένα δομικό

⁴² Μανιτάκης Αντ., *Ο Ελληνικός Συνταγματισμός Αντιμέτωπος με το Συναινετικό Αναθεωρητισμό*, Διάλεξη στην Αίθουσα Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών, 14 Ιουνίου 2006, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, σελ. 36.

⁴³ Μανιτάκης Αντ., *όπ. π.*, (υποσημ. 31), σελ. 322.

στοιχείο του πολιτεύματος, το οποίο διαφυλάσσεται από την αναθεωρητική διαδικασία και δεν είναι άλλο από τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του.

Εξίσου σημαντικό σιωπηρό όριο της συνταγματικής αναθεώρησης αποτελεί και ο παρεμπόδιων και διάχυτος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από κάθε δικαστήριο, ο οποίος αναπτύχθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και καθιερώθηκε εθιμικά μέχρι που βρήκε συνταγματικό έρεισμα στο άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975. Στη νομολογία σημείο αναφοράς αποτελεί η με αριθμό 23/1897 απόφαση του Αρείου Πάγου η οποία προέβαλε το ακόλουθο επιχείρημα: «αν δεν προέβαινε ο δικαστής σε έλεγχο της συνταγματικότητας και σε άρνηση εφαρμογής του αντισυνταγματικού νόμου, τότε ο κοινός νομοθέτης θα μπορούσε να «αναθεωρεί το Σύνταγμα με απλό νομοθέτημα»⁴⁴, κάνοντας επίκληση στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας θεωρήθηκε αναπόσπαστο τμήμα της δικαιοδοσίας της δικαστικής εξουσίας και στο πλαίσιο του μη αναθεωρήσιμου του άρθρου 26 περί διάκρισης των εξουσιών, δεν μπορεί να θιγεί αυτή η δικαστική αρμοδιότητα και να μεταβιβαστεί σε ένα δικαιοδοτικό όργανο εκτός δικαστικής εξουσίας που θα την ασκεί αποκλειστικά.⁴⁵ Μια τέτοια προσέγγιση αποκλείει τη θέσπιση, σε μια επικείμενη αναθεώρηση, ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου, με μοναδική αρμοδιότητα τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, διότι θα αφαιρούσε από κάθε δικαστή την εξουσία να κρίνει ένα νόμο ως αντίθετο με το θεμελιώδη νόμο του Κράτους. Η αρμοδιότητα αυτή της δικαστικής εξουσίας έχει καθιερωθεί ως υπέρτατη αρχή και αξία του πραγματικού συντάγματος.

Συμπερασματικά, η αναθεώρηση του Συντάγματος, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 110, ουσιαστικά και διαδικαστικά αλλά και σε συνεργασία με τα σιωπηρά όρια της αναθεώρησης, αποσκοπεί πρωτίστως στο να προφυλάξει τον αυστηρό χαρακτήρα του, ώστε να μην υφίσταται συχνές, συγκυριακές, ανούσιες και ανώριμες μεταβολές που θα θέσουν σε κίνδυνο τη συνέχεια και την ταυτότητά του, που τόσο έχουν επιχειρήσει να

⁴⁴ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., (υποσημ. 31), σελ. 327.

⁴⁵ Μανιτάκης Αντ., όπ. π., (υποσημ. 34), σελ. 39.

διατηρήσουν όχι μόνο οι προηγούμενες αναθεωρητικές εξουσίες αλλά και κάποιες από τις συντακτικές.

VI) Ο αναθεωρητικός χαρακτήρας του άρθρου 28 του Συντάγματος.

Σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 2 του Συντάγματος είναι δυνατόν «για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, να αναγνωρισθούν με συνθήκη ή συμφωνία σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα» και σύμφωνα με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου «η Ελλάδα μπορεί να προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας, εφ' όσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και τον όρο της αμοιβαιότητας».

Από την ανωτέρω συνταγματική πρόβλεψη έχει προκύψει ο προβληματισμός περί συντρέχουσας αρμοδιότητας των άρθρων 28 και 110 επί της αναθεώρησης του Συντάγματος. Η σχετική επιχειρηματολογία γέρνει τη ζυγαριά υπέρ της αποκλειστικής αρμοδιότητας του άρθρου 110. Το άρθρο 28 εισήχθη στο Σύνταγμα του 1975 ενόψει της εισδοχής της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Τότε ο συντακτικός νομοθέτης επέλεξε, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, να μην εισαγάγει παράλληλη διαδικασία αναθεώρησης, παρά έθεσε κάποιους θεμελιώδεις περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας. Ειδικότερα, κράτη όπως η Ολλανδία ή το Λουξεμβούργο υιοθέτησαν παράλληλη διαδικασία αναθεώρησης μέσω της κύρωσης διεθνών συμβάσεων. Το ολλανδικό Σύνταγμα, λόγου χάρη προβλέπει στο άρθρο 63 ότι: «Μια διεθνής συμφωνία μπορεί να παρεκκλίνει από τις διατάξεις του Συντάγματος, εφόσον τούτο επιβάλλει η εξέλιξη της διεθνούς έννομης τάξης. Στην περίπτωση αυτή, η συγκατάθεση των Staten Generaal (κοινοβουλευτικού σώματος) παρέχεται μόνο ρητά τα νομοθετικά σώματα αποδέχονται το σχετικό νομοσχέδιο με την πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφιζόντων μελών του». Η διαδικασία συντρέχει με την

αναθεωρητική διαδικασία που ορίζουν τα άρθρα 210 – 212 του ολλανδικού Συντάγματος.⁴⁶ Το ελληνικό Σύνταγμα, λοιπόν, δεν επέλεξε αυτή την οδό, αρχικά διότι θεώρησε επαρκή την υπερνομοθετική ισχύ που αποκτούν κατά το άρθρο 28§1 οι κανόνες του διεθνούς δικαίου, έπειτα σεβάστηκε την αυστηρότητα και πολυπλοκότητα της διαδικασίας που προβλέπεται στο άρθρο 110 και, κυρίως, την αποκλειστικότητα του αρμόδιου οργάνου της. Η μη ρητή αναφορά περί συντρέχουσας αρμοδιότητας ενισχύει την επιχειρηματολογία.

Ακόμη ένα βασικό επιχείρημα είναι ότι τα ουσιαστικά όρια τα οποία θέτει το άρθρο 28§3 αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των βάσεων του πολιτεύματος, ναι μεν ταυτίζονται με τους ουσιαστικούς φραγμούς του άρθρου 110§1 του Συντάγματος, ωστόσο τα τελευταία σχετίζονται με τα διαδικαστικά όρια του ίδιου άρθρου. Συνεπώς, η διαδικασία της αναθεώρησης είναι άμεσα συνδεδεμένη και ενισχύει τους εν λόγω ουσιαστικούς περιορισμούς, η οποία, όμως, δεν προβλέπεται και στο άρθρο 28. Εντούτοις, μπορεί να υποστηριχτεί ότι με την παράγραφο 2 του σχετικού άρθρου, που αναγνωρίζει κυριαρχικές αρμοδιότητες σε διεθνείς οργανισμούς, τροποποιεί έμμεσα τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος, καθώς είναι δυνατό να μεταβάλλονται οι όροι της οργάνωσης και άσκησης της κρατικής κυριαρχίας, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο για τη διεθνή συνεργασία και ειρήνη. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να λεχθεί ότι το άρθρο 28 συντρέχει περισσότερο με το άρθρο 26 περί διάκρισης εξουσιών και κατανομής αρμοδιοτήτων παρά με το άρθρο 110 του Συντάγματος.

⁴⁶ Βενιζέλος Ευ. Β., όπ. π. (υποσημ. 24), σελ. 241 (υποσημ. 22).

Επίλογος

Το Σύνταγμα λειτουργεί ως πάγιο σημείο αναφοράς για το Κράτος και για τους πολίτες του, διότι συμβολίζει την απαρχή τους, τον αγώνα τους για την κατάκτηση όλων όσων πρεσβεύει και διαφυλάσσει, γιατί τους καθορίζει και ταυτόχρονα δύναται να τους οργανώνει κατά τρόπο που να διασφαλίζεται η αρμονία στις έννομες πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις. Η σταθερότητα αυτή την οποία έχει ανάγκη τόσο η κρατική εξουσία όσο και οι πολίτες επιβάλλει τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Επιβάλλεται η ύπαρξη ενός θεσμικού άξονα που να παραμένει αναλλοίωτος, ώστε δημιουργείται ασφάλεια δικαίου και αξιών. Σε αυτό το πλαίσιο, η διαδικασία που προβλέπει το ελληνικό Σύνταγμα για την αναθεώρησή του, πιθανόν για κάποιους να είναι πολύπλοκη και δυσκίνητη, ωστόσο τόσο τα ουσιαστικά όσο και τα διαδικαστικά όρια που θέτει η παρούσα ρύθμιση, αποσκοπούν στην υλοποίηση όσο το δυνατόν πιο ουσιαστικών και πιο καίριων αναθεωρήσεων, προκειμένου να εξασφαλίζεται σταθερότητα και συνέχεια στο πολίτευμα. Σε αντίθετη περίπτωση, όσο πιο συχνές είναι η αναθεωρήσεις και όσο περισσότερα θέματα ρυθμίζουν, τόσο θα πλησιάζει στο να γίνει ένα ήπιο Σύνταγμα, ευάλωτο στην εκάστοτε συγκυριακή και αυθαίρετη βούληση της κρατικής εξουσίας και τόσο θα εξομοιώνεται με τον κοινό νόμο. Η συνταγματική ύλη αφορά σε θεμελιώδη δομικά στοιχεία του Κράτους και του πολιτεύματος, συνεπώς κρίνεται δόκιμο να περιλαμβάνει γενικές και αόριστες διατάξεις, οι οποίες, αφενός είναι ανθεκτικές στο χρόνο, αφετέρου είναι προσαρμόσιμες στις εύλογες μεταβολές που επιφέρουν οι πολιτικές, οικονομικές, τεχνολογικές εξελίξεις και ο συσχετισμός των διεθνών δυνάμεων. Η ισχύουσα αυστηρή αναθεωρητική διαδικασία, μπορεί να επιτελέσει αυτό το ρόλο έως ένα μεγάλο βαθμό. Πέραν τούτου, έγκειται στην εκάστοτε πολιτική βούληση, να προβαίνει σε ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις που θα θίγουν κρίσιμα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Βαρβιτσιώτης Ι. Μ.**, *Η Αναγκαία Αναθεώρηση, Για ένα σύγχρονο Σύνταγμα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006
- *Βασικά Στοιχεία του Νέου Συντάγματος*, Αθήναι 1973
- **Βενιζέλος Ευ. Β.**, *Τα Όρια της Αναθεώρησης του Συντάγματος 1975*, Δίκαιο και Πολιτική 10
- **Βενιζέλος Ευ.**, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο, Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002
- **Βενιζέλος Ευ. Β.**, *Συνταγματική Αυτοσυνειδησία ή Αναθεωρητικός Οίστρος; Μετά και πριν από μια αναθεώρηση του Συντάγματος*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006
- **Βενιζέλος Ευ.**, *Η Συναινετική Αναθεώρηση, Αναθεώρηση του Συντάγματος και αναβίωση της πολιτικής (Α' Η εισήγηση της πλειοψηφίας κατά το πρώτο στάδιο της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος)*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996
- **Βενιζέλος Ευ. Β.**, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου (Αναθεωρημένη Έκδοση)*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008
- **Βολουδάκης Β. Κ.**, *Σχεδιάγραμμα για μια Ευρεία και Ριζική Συνταγματική Αναθεώρηση*, Εκδόσεις Αντ., Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996
- **Βολουδάκης Β. Κ.**, *Ο Θεσμός του Δημοψηφίσματος μετά την Αναθεώρηση του Συντάγματος: διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας ή δημοκρατική πρόσοψη;*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1995
- **Ζώρας Κ. Λ.**, *Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, το Σύνταγμα του 1975, η πρόταση αναθεώρησης του 1985 (Τεύχος Α')*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987
- **Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν.**, *Το Σύνταγμα του 1975/1986, Αντιστοιχίες – συγγένειες – αποκλίσεις από το Σύνταγμα του 1822 μέχρι το Σύνταγμα του 1975*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999

- **Κοντιάδης Ξ. Ι.**, *Ο Νέος Συνταγματισμός και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002
- **Κοσμίδης Σ.**, *Μία «αχρείαστη» Συνταγματική Αναθεώρηση*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007
- **Μανιτάκης Αντ.**, *Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους με στοιχεία Πολιτειολογίας*, (Γ' Έκδοση, Επαυξημένη), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009
- **Μανιτάκης Αντ.**, *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004
- **Μανιτάκης Αντ.**, *Ο ελληνικός συνταγματισμός αντιμέτωπος με το συναινετικό αναθεωρητισμό*, Διάλεξη στην Αίθουσα Προπτυχιαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς
- **Μανιτάκης Αντ.**, *Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996
- **Μαυριάς Κ. Γ.**, *Συνταγματικό Δίκαιο* (Δ' Έκδοση, Επαυξημένη), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005
- **Παντελής Αντ. Μ.**, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Βασικές έννοιες, Συνταγματική ιστορία*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2005
- **Παπαδημητρίου Γ.**, *Αναθεώρηση του Συντάγματος Εισαγωγή – Προτάσεις – Ευρετήρια*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1995
- *Πέντε Χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001, Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση*, (τόμος Β'), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006
- **Ράικος Αθ. Γ.**, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α'*, Εισαγωγή – Οργανωτικό Μέρος, Τεύχος Α', Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1989
- *Τα Ελληνικά Συντάγματα Επιδαύρου, Άστρους, Τροιζήνος, 1844, 1864, 1911, 1927, 1952 και 1975*, Εκδόσεις Α. Αναστασίου
- **Τασόπουλος Γ. Α.**, *Τα Θεσμικά Αντίβαρα της Εξουσίας και η Αναθεώρηση του Συντάγματος*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007

- **Τσάτσος Δ. Θ.**, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Α', Θεωρητικό θεμέλιο, (Δ' Έκδοση), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994
- **Τσιμπούκης Χ. Δ.**, *Αναθεωρώντας την Αναθεωρητική Διαδικασία*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009
- **Χρυσανθάκης Χ. κ.α.**, *Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου, Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα ΕΣΔΑ*, Νομική Βιβλιοθήκη 2007

Ιστοσελίδες:

www.hellenicparliament.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- ΑΡΘΡΑ 107 – 108 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1864
 - ΑΡΘΡΟ 108 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1911
 - ΑΡΘΡΟ 125 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1927
 - ΑΡΘΡΟ 108 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1952
 - ΑΡΘΡΟ 110 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1975
 - ΑΡΘΡΟ 110 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1986
 - ΑΡΘΡΟ 110 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 2001
 - ΑΡΘΡΟ 110 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 2008

νόμων καὶ ἔσεν ἐνέχει
 λαγύτερον δέξαι πηδῆ ἀπό-
 ροια ἀπὸ διαδόσεως καὶ
 διακομῆς ἐπὶ ἐδρυμένῃς,
 καὶ ἀπὸ ἰσοαδριότητας
 καὶ ἀσοσβέσεως τῶν ἐπι-
 κερμῶν καὶ ἐξωκερμῶν
 δημοσίων, κρείων.

Δὲ ἰδιαίτην ἰσότητα
 νόμων καὶ ἐπὶ τῆς Α.
 βουλευτικῆς ἀσπίδος δέξαι
 πηδῆ ἀπόρροια.

1.) Περὶ συντάξεως νόμων
 μακροτέρως γὰρ ἀρσόνια
 ἐν γένει τῶν νόμων κρείων;

2.) Περὶ ἰσοαδριότητας
 τῶν ἐπικερμῶν ἐπὶ ἐσοσα-
 ζάσεως τοῦ 1821.

Ἄρθρον 103. Ἐπι οἱ νόμοι
 καὶ γὰρ Διατάγματα,
 μαδῶσον ἀντιβαίνειν
 εἰς τὸ παρὸν Συν-
 ταγμα, ματαρροῦν
 γαί.

Εἰδικαὶ διατάξεις.

Ἄρθρον 104. Ἡ ἀρχὴν βουλευ-
 τικῆς ἐκδοῦς δέξαι ἀνεκρο-
 τικῆν μέχρι τῆς ἀρχῆς Ἐ-
 κκλησίας ἐκδοῦς ἐξου-
 τὸ βραδύτερον.

Ἄρθρον 105. Ἡ ἐκδογῆ τῶν
 δημοσίων ἀρχῶν δέξαι
 γινώσκει δὲ ἀμύσου, μαδο-
 γμῆς καὶ μινζμῆς διὰ
 ἐξωκερμῶν πηροσοφίας.

Ἄρθρον 106. Ἡ ἐκδογῆ καὶ
 διακομῆς.

Ἄρθρον 107. Δὲ ἐκδογῆς
 καὶ ἡ ἀναδογῆς ἐκδογῆ
 τοῦ Συντάγματος ἔπι-
 κρέται ἡμῶς διατάξεις αὐ-
 τοῦ ἐν τῶν πῆ ἀνεκροτῶν
 δύνανται ἡ ἀναδογῆς ἀνεκ-
 ἀλλ' ἀπὸ ἀνεκροτῶν δύναν-
 τῆν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως
 τοῦ, καὶ ἀπὸ μὲν ταῦτα

"Άρθρον 103.

"Αγωνία κιοδικίας κατ' άρεσπαριτών, ίσοδίων μελών του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου και τακτικών συμβούλων της 'Επικρατείας διακρίνεται υπό πενταμελούς ειδικού δικαστηρίου, συγκροτούμενου καθ' έν ό νόμος όρισει τρόπον διά κληρώσεως εκ των τριών τούτων σωμάτων, των εκ δικηγόρων μελών του 'Ανωτάτου Παιδαγωγικού Συμβουλίου και των καθηγητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου, λαμβανόμενου ενός μέλους εκ έκαστου σώματος. Είς τό δικαστήριον τούτο υπάγεται και πάσα προπαρασκευαστική διαδικασία οδδεμία δ' άλλη άδεια άπαιτείται.

Είς τό αυτό δικαστήριον δύνανται νά υπαχθώσι διά νόμον και αι άγωνίαι κιοδικίας κατά πρωτοδικίων, έφετών και εισαγγελείων.

"Άρθρον 104.

"Η πειθαρχική έξουσία επί των μελών του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου, του 'Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της 'Επικρατείας άσκείται και υπό συμβούλιον συγκειμένον εκ δύο μελών εκ έκαστου των σωμάτων τούτων και δύο καθηγητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου, όρισμένων πάντων διά κλήρωσιν, υπό την προεδρίαν του 'Υπουργού της Δικαιοσύνης. Εκ των μελών του συμβουλίου εξαιρούνται έκαστοςτε τά άνήκοντα εις τό σώμα εκείνο, επί ενεργείας του όποιου, είτε ολοκλήρου είτε μελών αυτού, καλείται ν' άπορανή τό συμβούλιον.

"Άρθρον 105.

"Η έξαγωγή των δημοτικών άρχων γίνεται διά καθολικής ψηφοφορίας.

"Άρθρον 106.

"Πάς 'Ελληγ, δυνάμενος φέρειν όπλα, υποχρεούται νά συντελή εις την ύπερ πατρίδος άμυναν κατά τους όρισμούς των νόμων.

"Άρθρον 107.

"Επίσημος γλωσσα του Κράτους είναι ηςτινη, εις την όποιαν συντάσσονται τό πολιτικόν και της ελληνικής νομοθεσίας τά κείμενα: πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις άπαγορεύεται.

"Άρθρον 108.

"Δέν επιτρέπεται ή ανανθεώρησις ολοκλήρου του Συντάγματος.

Μετά δεκαετιαν από της ισχύος της διατάξεως ταύτης επιτρέπεται ανανθεώρησις των μη θεμελιωδών διατάξεων αυτού, όσάκις ή Βουλή διά των δύο τρίτων του όλου αριθμού των μελών αυτής συζητήσιν ταύτην δι' ύβιας πράξεως, όρισούσης ειδικώς

τάς ανανθεωρήσεις διατάξει και ψηφισομένης εις δύο ψηφοφορίας, άρισταμένας άλλήλων κατά ένα τοιςάχιστον μίρα.

"Αποφασισθείσης της ανανθεωρήσεως διαλύεται αυτοδικαίως ή ύφαστασα Βουλή και συγκαλείται νέα, ής κατά την πρώτην σύνοδον αυτής άποφασίζει επί των ανανθεωρήσεων διατάξεων δι' άπολύτου πλειονοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αυτής.

"Άρθρον 109.

"Όλοι οι νόμοι και τά διατάγματα, καθ' όσον αντιβαίνουσιν εις τό παρόν Σύνταγμα, καταργούνται.

"Άρθρον 110.

"Τό παρόν Σύνταγμα έμβάνει εις ενεργείαν, άμα ύπογραφή υπό του Βασιλέως τό δέ 'Υπουργικόν Συμβούλιον όφείλει νά δημοσιεύσιν αυτό διά της 'Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εντός είκοσι τεσσάρων ωρών μετά την ύπογραφήν.

"Πάσα ψηφισομένη ανανθεώρησις μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος ενδίδεται και δημοσιεύεται διά της 'Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εντός όκτα ημερών από της έπιψηφίσεως αυτής υπό της Βουλής, τίθεται δ' εις ενεργείαν δι' ειδικού ταύτης ψηφίσματος.

"Άρθρον 111.

"Η τήρησις του παρόντος Συντάγματος άρτιροείται εις τό εκτελεστικόν των 'Ελλήνων.

"Β.) Τό 'Ημέτερον 'Υπουργικόν Συμβούλιον θέλει προσωπογράφει και δημοσιεύσει τό παρόν, επιτιθεμένης και της μεγάλης του Κράτους σφραγίδος.

"Εν 'Αθήναις τη 1 'Ιουνίου 1911.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Τό 'Υπουργικόν Συμβούλιον

'Ο Προέδρος

'Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος

Τά Μέλη

Γ. Γρουάρης

Ν. Π. Δημητριάδουπουλος

'Εμ. Ρένουλης

'Αν. Γ. 'Αλεξανδρή

Α. Α. Κορομηλάς

'Εμμ. Μαννιάκης

'Εθεωρήθη και έτεθη ή μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

"Εν 'Αθήναις τη 1 'Ιουνίου 1911.

'Ο εις της Δικαιοσύνης 'Υπουργός

Ν. Π. Δημητριάδουπουλος

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1927

Άρθρον 121.

Τὸ ἐξλογικὸν προνόμιον τῶν νόσων Ὑδρας, Σπατῶν καὶ Ψαρῶν διατηρεῖται μέχρι τοῦ ἔτους 1944, ὅτε συμπληροῦνται ἑκατονταετία ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου περαιοῦσός του.

Άρθρον 122.

Τὰ μέχρι τοῦδε παραχωρημένα ἑλληνικὰ παράσημα εἰς Ἕλληνας πολίτας, ὡς καὶ αἱ ἀδειαι ἀποδοχῆς ξένων παρασήμων ὑπὸ Ἑλλήνων ὑπκόων, ἀνακαλοῦνται.

Άρθρον 123.

Ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Συντάγματος θὰ ψηφισθῶσιν ἐπὶ τῶν Νομοθετικῶν Σωμάτων, εἰσαγόμενοι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, οἱ νόμοι ὅν τὴν ψήφισιν προβλεποῦνται αἱ καθ' ἑκάστον διατάξεις αὐτοῦ.

Άρθρον 124.

Διὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ παρόντος Συντάγματος Προεδρικὴν ἐκλογὴν ἢ ὑπὸ τοῦ άρθρου 67 οὐσιμωμένη πρὸς σύγκλησιν τῆς Βουλῆς τριμηρία, ἀρχεται ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς Γερουσίας εἰς Σάμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἰσχύς καὶ μεταρρυθμίσις τοῦ Συντάγματος.

Άρθρον 125.

Μόνον αἱ μὴ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος δύνανται νὰ ἀναθεωρηθῶσιν μετὰ πενταετίαν κατὰ τὰ κατωτέρω οὐριζόμενα:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Ἰουνίου 1927.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Π. Κωνσταντίνου

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Γεωργίου Σοφολέου

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Γεωργίου

Συμπροσβ. Π. Κωνσταντίνου, Γεωργίου Σοφολέου, Γεωργίου, Αλέξανδρου

Ἡ πρότασις πρὸς ἀναθεωρήσιν, περιλαμβάνουσα ὀρισμέναις διατάξεις τοῦ Συντάγματος, δύναται νὰ ὑποβληθῆ εἴτε εἰς τὴν Βουλὴν εἴτε εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ πρέπει πρῶτον νὰ γίνῃ ἀποδεχτὴ ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν Νομοθετικῶν Σωμάτων δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας, ἔπειτα δὲ, μετὰ πάροδον τριῶν μηνῶν, νὰ γίνῃ ἐπίσης ἀποδεχτὴ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν δύο Νομοθετικῶν Σωμάτων, συναρκομένων ἐπὶ ταῦτο εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, διὰ πλειοψηφίας τοῦλάχιστον τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

Τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως προεδρεῖται ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς.

Αἱ ἀναθεωρούμεναι διατάξεις ἰσχύουν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις δύναται νὰ ὑποβάλῃ τὴν περὶ ἀναθεωρήσεως ἀπόφασίν της εἰς Δημοψήφισμα, ὅποτε αἱ ἀναθεωρούμεναι διατάξεις τίθενται εἰς ἐφαρμογὴν, εἴαν ἐγκριθῶσι παρὰ τοῦ λαοῦ.

Άρθρον 126.

Τὸ παρὸν Σύνταγμα, ὡς ἀναθεωρήθη καὶ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται εἰς ἐνέργειαν εὐθὺς ὡς ἀπογραφῇ ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως.

Άρθρον 127.

Ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος ἀφιερωθεὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων.

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1952

βάλλεται πρό ή μετ' αὐτήν εἴτε κατὰ δόσεις, εἴτε εἰς χρεόγραφα, ὡς νόμος θέλει ὀρίσει.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντες νόμοι περὶ ἐξαγορᾶς ἐμφυτευτικῶν κτημάτων, περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀγροληπτικῶν ἢ ἐδαφονομικῶν βαρῶν καὶ ἀναγκαστικῆς μιθώσεως γαιῶν ὑπὲρ ἀκτημόνων γεωργῶν καὶ κτηνοτρόφων θεωροῦνται ὡς μὴ ἀντικείμενοι εἰς τὸ Σύνταγμα.

Ἐπιτρέπεται ἡ κατὰ παρέκκλιση τοῦ ἀρθροῦ 17 τοῦ Συντάγματος νομοθετικὴ ρύθμισις καὶ διάλυσις ὑφισταμένων εἰσέτι ἀγροληπιῶν καὶ ἐδαφονομικῶν βαρῶν, ἡ ἐξαγορὰ τῆς ψιλῆς κυριότητος ὑπὸ ἐμφυτευτικῶν κτημάτων, ἡ κατάργησις καὶ ρύθμισις διαρρυθμῶν ἐμπραγματῶν σχέσεων καὶ ἡ λήψις μέτρων κατὰ τῆς κατατεμῆσεως ἢ ἀνασυγκροτήσεως τῆς ὑπερμέτρως κατατεμνομένης μικρᾶς ἐγγείου ιδιοκτησίας.

*Ἄρθρον 105.

Ὅσοι οἱ νόμοι καὶ τὰ διατάγματα καθῶσον ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ παρὸν Σύνταγμα καταργοῦνται.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

*Ἄρθρον 106.

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ὄρων διαθήκης ἢ δωρεᾶς κατὰ τὰς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἢ κοινοφελούς σκοποῦ διατάξεις αὐτῆς.

Ἐξαιρετικῶς ἐπιτρέπεται διὰ νόμου ἡ διάθεσις τοῦ διατιθεμένου ἢ δωρομένου πρὸς ἄλλον παρεμφερῆ σκοπὸν, ὅταν ἡ θέλησις τοῦ δωρητοῦ ἢ διαθέτου, ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀπραγματοποιήτος.

*Ἄρθρον 107.

Ἡπίστημος γλῶσσα τοῦ Κράτους εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὅποιαν συντάσσονται τὰ πολιτεύματα καὶ τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα. Πᾶσα πρὸς παραφθορὰν ταύτης ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται.

*Ἄρθρον 108.

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναθεώρησις ὀλοκλήρου τοῦ Συντάγματος.

Οὐδέποτε ἀναθεωροῦνται αἱ διατάξεις τοῦ παρόντος Συντάγματος αἱ καθορίζουσαι τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Βασιλευσμένης Δημοκρατίας ὡς καὶ αἱ θεμελιώδεις διατάξεις αὐτοῦ.

Ἐπιτρέπεται ἀναθεώρησις τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων αὐτοῦ, ὁσάκις ἡ Βουλὴ διὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς ζήτησιν ταύτην δι' ἴδιας πράξεως, ὀρίζουσας εἰδικῶς τὰς ἀναθεωρητέας διατάξεις καὶ ψηφίζουμένης εἰς δύο ψηφοφορίας, ἀρισταμένας ἀλλήλων κατὰ ἓνα τοῦλάχιστον μηνᾶ.

Ἀποφασισθεὶς τῆς ἀναθεωρήσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἡ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐ-

τῆς ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

Πᾶσα ψηφίζουμένη ἀναθεώρησις μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐκδίδεται καὶ δημοσιεύεται διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται δὲ εἰς ἐνέργειαν δι' εἰδικοῦ ταύτης ψηφίσματος.

*Ἄρθρον 109.

Οἱ συνεταιρισμοί, γεωργικοὶ καὶ ἀστικοί, τελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνῶντος συστηματικῶς ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν.

Ἐρμηνευτικὴ δὴλωσις :

Ἡ κατὰ νόμον σύστασις ἀναγκαστικοῦ συνεταιρισμοῦ δὲν ἀντιβαίνει, ὡς τοιαύτη, εἰς τὸ Σύνταγμα.

*Ἄρθρον 110.

Ἀγωγαὶ κακοδικίας κατὰ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας, ἀρεοπαγιτῶν, ἐφετῶν, πρωτοδικῶν, εἰσαγγελέων, ἀντεισαγγελέων, δικαστῶν διοικητικῶν δικαστηρίων καὶ ἰσοθίων μελῶν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, δικάζονται ὑπὸ ἐπταμελοῦς εἰδικοῦ δικαστηρίου συγκροτουμένου καθ' ὃν τρόπον ὀρίζει ὁ νόμος, διὰ κληρώσεως ἐξ ἐνὸς μέλους τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τριῶν δικηγόρων μελῶν τακτικῶν ἢ ἀναπληρωματικῶν τοῦ Ἀνωτάτου Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου καὶ δύο καθηγητῶν Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Οὐδέμια ἀδεία πρὸς ἔγερσιν τῆς ἀγωγῆς κακοδικίας ἀπαιτεῖται.

Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου ἐξαιρεῖται ἐκάστοτε τὸ ἀνήκον εἰς τὸ Σῶμα ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐνεργείας ἢ παραλείψεως τοῦ ὁποίου εἴτε ὀλοκλήρου εἴτε μελῶν αὐτοῦ καλεῖται νὰ ἀποφανθῇ τὸ δικαστήριον.

*Ἄρθρον 111.

Ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ἀσκεῖται καὶ ὑπὸ συμβουλίου συγκειμένου ἐκ δύο μελῶν ἐξ ἐκάστου τῶν σωμάτων τούτων καὶ δύο καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου ὀριζομένων πάντων διὰ κλήρου ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Ἱπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης. Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου ἐξαιροῦνται ἐκάστοτε τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ Σῶμα ἐκεῖνο, ἐπὶ ἐνεργείας τοῦ ὁποίου, εἴτε ὀλοκλήρου εἴτε μελῶν αὐτοῦ, καλεῖται νὰ ἀποφανθῇ τὸ συμβούλιον.

*Ἄρθρον 112.

Νόμος ἐφ' ἀπαξ ἐκδιδόμενος θέλει ρυθμίσει τὴν προστασίαν τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγομένων πρὸς τοποθέτησιν εἰς τὴν Χώραν κεφαλαίων.

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

650

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ)

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχειρήσεως, τής οποίας ό έλεγχος περιέρχεται εις τό Κράτος ή εις ύπ' αυτού ελεγχόμενον φορέα συνεπεία αναγκαστικής συμμετοχής κατά την παράγραφον 3, δικαιούται νά ζητήσει την εξαγοράν τής συμμετοχής του εις την επιχείρησιν, ώς νόμος όρίζει.

6. Νόμος δύναται νά όρίση τά τής συμμετοχής εις την δαπάνην του Δημοσίου τών όφελουμένων εκ τής εκτελέσεως έργων κοινής όφελείας ή γενικωτέρας σημασίας διά την οικονομικήν ανάπτυξιν τής Χώρας.

Έρμηνευτική δήλωσις :

Εις την κατά την παράγραφον 4 άξίαν δέν περιλαμβάνεται ή όφειλομένη εις τόν μονοπωλιακόν, τυχόν, χαρακτήρα τής επιχειρήσεως.

Άρθρον 107.

1. Η πρό τής 21 Άπριλίου 1967 ηύξημένης τυπικής ισχύος νομοθεσία προστασίας κεφαλαίων έξωτερικού, διατηρεί την ήν εκέκρητο ηύξημένη τυπικήν ισχύν, έφαρμοζόμενη και επί τών έφεξής εισαγομένων κεφαλαίων.

Τήν αύτην ισχύν κέκτηνται και αι διατάξεις τών κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του ύπ' αριθμόν 27/75 νόμου «περί φορολογίας πλοίων, έπιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν τής έμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως άλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, έφ' άπαξ εκδιδόμενος, έντός τριμήνου από τής ισχύος του παρόντος, όρίζει τούς όρους και την διαδικασίαν άναθεωρήσεως ή λύσεως του κατ' έφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953, από 21 Άπριλίου 1967 μέχρις 23 Ιουλίου 1974 εκδοθειών ύφ' οιοδήποτε τύπον έγκριτικών διοικητικών πράξεων ή συναφθεισών συμβάσεων περι επενδύσεων κεφαλαίων έξωτερικού, έξαιρέσει τών άφωρωσών εις την νηολόγησιν πλοίων υπό ελληνικήν σημαίαν.

Άρθρον 108.

Τό Κράτος μεριμνά διά την ζώνην του άποδήμου ελληνισμού και την διατήρησιν τών δεσμών του με την μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά διά την παιδείαν και την κοινωνικήν και επαγγελματικήν προαγωγήν τών εκτός τής επικρατείας εργαζομένων Έλλήνων.

Άρθρον 109.

1. Δέν επιτρέπεται ή μεταβολή του περιεχομένου ή τών όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς κατά τās διατάξεις αύτης ύπερ του Δημοσίου ή ύπερ κοινωφελούς σκοπού.

2. Έξαιρετικώς επιτρέπεται ή έπωφελεστέρα αξιοποίησις ή διάθεσις του καταλειφθέντος ή δωρηθέντος ύπερ του αυτού ή άλλου κοινω-

φελούς σκοπού εις την ύπό του δωρητού ή του διαθέτου καθοριζόμενην περιοχην ή εις την ευρύτεραν ταύτης περιφέρειαν, όταν διά δικαστικής άποφάσεως βεβαιούται ότι ή θέλησις του διαθέτου ή του δωρητού δέν δύναται νά πραγματοποιηθή έξ οιοδήποτε λόγου, καθ' όλοκληρίαν ή κατά τό μεΐζον του περιεχομένου ταύτης, ώς και άν δύναται νά ικανοποιηθή πληρέστερον διά τής μεταβολής τής εκμεταλλεύσεως, ώς νόμος όρίζει.

ΤΜΗΜΑ Β'.

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Άρθρον 110.

1. Αι διατάξεις του Συντάγματος ύπόκεινται εις άναθεώρησιν, έξαιρέσει τών καθοριζουσών την βάσιν και την μορφήν του πολιτεύματος ώς Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, ώς και τών τοιούτων τών άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η άνάγκη τής άναθεωρήσεως του Συντάγματος διαπιστούται δι' άποφάσεως τής Βουλής, λαμβανομένης κατόπιν προτάσεως πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, διά πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων του όλου αριθμού τών μελών αύτης, εις δύο ψηφοφορίας άφισταμένας άλλήλων κατά ένα τουλάχιστον μήνα. Διά τής άποφάσεως ταύτης καθορίζονται ειδικώς αι άναθεωρητέαι διατάξεις.

3. Άποφασισθείσης τής άναθεωρήσεως ύπό τής Βουλής, ή έπομένη Βουλή κατά την πρώτην σύνοδον αύτης άποφασίζει επί τών άναθεωρητέων διατάξεων, δι' άπολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού τών μελών αύτης.

4. Εάν πρότασις περι άναθεωρήσεως του Συντάγματος έτυχε τής πλειοψηφίας του όλου αριθμού τών βουλευτών, ουχι όμως και τής κατά την παράγραφον 2 πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων τούτων, ή έπομένη Βουλή κατά την πρώτην σύνοδον αύτης δύναται νά άποφασίση επί τών άναθεωρητέων διατάξεων διά τής πλειοψηφίας τών τριών πέμπτων του όλου αριθμού τών μελών αύτης.

5. Πάσα ψηφισομένη άναθεωρησις διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται διά τής Έφημερίδος τής Κυβερνήσεως έντός δέκα ήμερών από τής έπιψηφίσεως αύτης ύπό τής Βουλής, τίθεται δέ έν ισχύϊ δι' ειδικού ταύτης ψηφίσματος.

6. Δέν επιτρέπεται άναθεώρησις του Συντάγματος πρό τής παρόδου πενταετίας από τής περατώσεως τής προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ'.

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρον 111.

1. Πάσα διάταξις νόμου ή διοικητικής πράξεως κανονιστικού χαρακτήρος, άντικειμένη εις τό

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1986

146

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ)

5. Μέτοχος, έταίρος ή κύριος επιχειρήσεως, τής οποίας ο έλεγχος περιέρχεται εις τό Κράτος ή εις ύπ' αυτού έλεγχόμενον φορέα συνεπεία αναγκαστικής συμμετοχής κατά την παράγραφον 3, δικαιούται νά ζητήσει την εξαγοράν τής συμμετοχής του εις την επιχείρησιν, ως νόμος όρίζει.

6. Νόμος δύναται νά όρίση τά τής συμμετοχής εις την δαπάνην του Δημοσίου των όφελουμένων εκ τής εκτελέσεως έργων κοινής όφελείας ή γενικώτερας σημασίας διά την οικονομικήν ανάπτυξιν τής Χώρας.

Έρμηνευτική δήλωσις

Εις την κατά την παράγραφον 4 άξίαν δέν περιλαμβάνεται ή όφειλομένη εις τον μονοπωλιακόν, τυχόν, χαρακτήρα τής επιχειρήσεως.

Άρθρον 107

1. Η πρό τής 21 Άπριλίου 1967 ηύξημένης τυπικής ισχύος νομοθεσία προστασίας κεφαλαίων έξωτερικού, διατηρεί την ήν εκέκτητο ηύξημένην τυπικήν ισχύν, εφαρμοζόμενη και επί των έφεξής εισαγομένων κεφαλαίων.

Τήν αύτην ισχύν κέκτηνται και αί διατάξεις των κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του ύπ' αριθμόν 27/75 νόμου «περί φορολογίας πλοίων, έπιβολής, εισφοράς προς ανάπτυξιν τής έμπορικής ναυτιλίας, έγκαταστάσεως άλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, έφ' άπαξ εκδιδόμενος, εντός τριμήνου από τής ισχύος του παρόντος, όρίζει τους όρους και την διαδικασίαν άναθεώρησης ή λύσεως του κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953, από 21 Άπριλίου 1967 μέχρις 23 Ίουλίου 1974 εκδοθεσών ύφ' οιονδήποτε τύπον ενγκυλικών διοικητικών πράξεων ή συναφθεισών συμβάσεων περι έπενδύσεων κεφαλαίων έξωτερικού, εξαίρεσει των άφωρωσών εις την νηολόγησιν πλοίων υπό έλληνικήν σημαίαν.

Άρθρον 108

Τό Κράτος μεριμνά διά την ζωήν του άποδήμου έλληνισμού και την διατήρησιν των δεσμών του με την μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά διά την παιδείαν και την κοινωνικήν και επαγγελματικήν προαγωγήν των εκτός τής επικρατείας έργαζομένων Έλλήνων.

Άρθρον 109

1. Δέν επιτρέπεται ή μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς κατά τας διατάξεις αύτης ύπερ του Δημοσίου ή ύπερ κοινωφελούς σκοπού.

2. Έξαιρετικώς επιτρέπεται ή έπωφελεστέρα αξιοποίησις ή διάθεσις του καταλειφθέντος ή δωρηθέντος ύπερ του αύτου ή άλλου κοινω-

φελούς σκοπού εις την υπό του δωρητού ή του διαθέτου καθοριζόμενην περιοχήν ή εις την ευρύτεραν ταύτης περιφέρειαν, όταν διά δικαστικής άποφάσεως βεβαιούται ότι ή θέλησις του διαθέτου ή του δωρητού δέν δύναται νά πραγματοποιηθή έξ οιονδήποτε λόγου, καθ' ολοκληρίαν ή κατά τό μείζον του περιεχομένου ταύτης, ως και άν δύναται νά ικανοποιηθή πληρέστερον διά τής μεταβολής τής εκμεταλλεύσεως, ως νόμος όρίζει.

ΤΜΗΜΑ Β'

Άναθεώρησις του Συντάγματος

Άρθρον 110

1. Αί διατάξεις του Συντάγματος ύπόκεινται εις άναθεώρησιν, εξαίρεσει των καθορίζουσών την βάση και την μορφήν του πολιτεύματος ως Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, ως και των τοιούτων των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η άνάγκη τής άναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστούται δι' άποφάσεως τής Βουλής, λαμβανομένης κατόπιν προτάσεως πενήτηκοντα τουλάχιστον βουλευτών, διά πλειοψηφίας των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών αύτης, εις δύο ψηφοφορίας άφισταμένας άλλήλων κατά ένα τουλάχιστον μήνα. Διά τής άποφάσεως ταύτης καθορίζονται ειδικώς αί άναθεωρητέαι διατάξεις.

3. Άποφασισθείσης τής άναθεώρησης ύπό τής Βουλής, ή έπομένη Βουλή κατά την πρώτην σύνοδον αύτης άποφασίζει επί των άναθεωρητέων διατάξεων, δι' άπολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αύτης.

4. Έάν πρότασις περι άναθεώρησης του Συντάγματος έτυχε τής πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, ουχι όμως και τής κατά την παράγραφον 2 πλειοψηφίας των τριών πέμπτων τούτων, ή έπομένη Βουλή κατά την πρώτην σύνοδον αύτης δύναται νά άποφασίση επί των άναθεωρητέων διατάξεων διά τής πλειοψηφίας των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών αύτης.

5. Πάσα ψηφιζόμενη άναθεώρησις διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται διά τής Έφημερίδος τής Κυβερνήσεως εντός δέκα ήμερών από τής έπιψηφίσεως αύτης ύπό τής Βουλής, τίθεται δέ εν ισχύ δι' ειδικού ταύτης ψηφίσματος.

6. Δέν επιτρέπεται άναθεώρησις του Συντάγματος πρό τής παρόδου πενταετίας από τής περατώσεως τής προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ'

Μεταβατικά διατάξεις

Άρθρον 111

1. Πάσα διάταξις νόμου ή διοικητικής πράξεως κανονιστικού χαρακτήρος, άντικειμένη εις τό

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 2001

Εξωτερικού, μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο.

4. Το τίμημα της εξαγοράς ή το αντάλλαγμα της αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων καθορίζεται απαραίτητως δικαστικώς και πρέπει να είναι πλήρες, ώστε να ανταποκρίνεται στην αξία της επιχείρησης που εξαγοράζεται ή της συμμετοχής σ' αυτή.

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχείρησης, της οποίας ο έλεγχος περιέρχεται στο Κράτος ή σε φορέα που ελέγχεται απ' αυτό εξαιτίας αναγκαστικής συμμετοχής, κατά την παράγραφο 3, δικαιούται να ζητήσει την εξαγορά της συμμετοχής του στην επιχείρηση, όπως νόμος ορίζει.

6. Νόμος μπορεί να ορίσει τα σχετικά με τη συμμετοχή στη δαπάνη του Δημοσίου αυτών που ωφελούνται από την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της Χώρας.

Ερμηνευτική δήλωση:

Δεν περιλαμβάνεται στην κατά την παράγραφο 4 αξία αυτή που οφείλεται στον τυχόν μονοπωλιακό χαρακτήρα της επιχείρησης.

Άρθρο 107

1. Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία με αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής.

Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του νόμου 27/75 «περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυπλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση ή διάθεση, για τον ίδιο ή άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιουσία του καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερη της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσής, όπως νόμος ορίζει.

**3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μητρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή του δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β'

Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.

5. Κάθε ψηφιζόμενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.

6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ'

Μεταβατικές διατάξεις

Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συνακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφισμάτά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς το

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 2008

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ)

2207

Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α΄ έως και Δ΄ του τμήματος Α΄ του νόμου 27/1975 «περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση ή διάθεση, για τον ίδιο ή άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιοχή που καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερη της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσης, όπως νόμος ορίζει.

**3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μητρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β΄ Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.

5. Κάθε ψηφίζομενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.

6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ΄ Μεταβατικές διατάξεις

Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συντακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφίσματά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς το Σύνταγμα και επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο. Από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος καταργείται η διάταξη του άρθρου 8 της Συντακτικής Πράξης της 3/3.9.1974, ως προς το όριο ηλικίας για την αποχώρηση των καθηγητών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

3. Εξακολουθούν να ισχύουν: α) το άρθρο 2 του π.δ. 700 της 9/9 Οκτωβρίου 1974 «περί μερικής επαναφοράς εν ισχύ των άρθρων 5, 6, 8, 10, 12, 14, 95 και 97 του Συντάγματος και άρσεως του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας» και β) το ν.δ. αριθ. 167 της 16/16 Νοεμβρίου 1974 «περί χορηγήσεως του ενδίκου μέσου της εφέσεως κατά των αποφάσεων του στρατιωτικού δικαστηρίου», τα οποία επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο.

4. Το ψήφισμα της 16/29 Απριλίου 1952 εξακολουθεί να ισχύει για έξι μήνες από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Μέσα στην προθεσμία αυτή επιτρέπεται να τροποποιηθούν, συμπληρωθούν ή καταργηθούν με νόμο οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του ψηφίσματος αυτού ή να διατηρηθούν ορισμένες συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα, εν όλω ή εν μέρει, και